

В. ВИННИЧЕНКО

**Бабусин
ПОДАРУНОК**

**ХВЕДЬКО
ХАЛАМИДНИК**

Dec. 29
10-10-94

В. ВИННИЧЕНКО
(1880 — 1951)

БАБУСИН ПОДАРУНОК
ФЕДЬКО ХАЛАМИДНИК

Сповідання В. Винниченка «Бабусин подарунок» та «Хведько Халамидник» належать до найкращих перлин серед творчости наших українських клясиків, які змальовують життя дітей чи доросту. Ці оповідання, читані ще замолоду, лишаються і сьогодні ще цікавими й цінними творами як для школярів, так і для дорослих. Чудово подана психологія дітей 9-13 років, різноманітність вдачі хлопців цього віку, їхня реакція на захоплюючі й інтригуючі ситуації — все це приковує увагу читача і робить ці два оповідання надзвичайно почитними.

Оповідання мають і виразне виховне значення. Вони підкреслюють ті риси загальнолюдської психології, що заслуговують на розвиток і плекання в дітей правдивости, мужности, хоробрости, вміння безстрашно орієнтуватися в небезпечній ситуації, додержувати слова й не зрадити товариша.

Дуже цінною є й мова автора, вона багата на ідіоматичні вирази й емоційна. А діалогічна форма її, особливо в оповіданні «Бабусин подарунок», дуже сприяє виробленню навички розмовної мови, що є таким надзвичайно потрібним і важливим для українських дітей на еміграції.

Тим то сьогодні, коли ми маємо такий малий вибір літератури для наших школярів і молоді, ці оповідання треба перевидавати й популяризувати, зробивши лише невеличкі зміни в тексті в напрямку заміни деяких слів більш зрозумілими, чи зробити скорочення окремих слів або виразів. Бож ми маємо перед собою спеціального читача — наших школярів і молодь, хоч не пошкодують і дорослі, коли прочитають ці чудові оповіданн.

Марія ДЕЙКО

24. 10. 1968 р.
Ньюпорт, Австралія

В. ВИННИЧЕНКО

**БАБУСИН ПОДАРУНОК
ХВЕДЬКО ХАЛАМИДНИК**

diasporiana.org.ua

В-ВО „ЛАСТІВКА”

Мельборн — 1969 — Австралія

V. VYNNYCZENKO

**GRANNY'S GIFT
FEDKO-MISCHIEVOUS BOY**

Українська Центральна Шкільна Рада
Австралії рекомендує цей твір для учнів
наших рідних шкіл, студентів шкіл
українознавства та педагогічних шкіл.

Обкладинка: В. Цибульського
Ілюстрації-дереворити до оповідання
«Хведько Халамидник»: О. Рубана

Друк. Друкарня «Українських вістей», Новий Ульм, Німеччина
Druck: «Ukrainiski Wisti» Neu-Ulm/Donau

БАБУСИН ПОДАРУНОК

Саме на Ключаня в гості з села приїхала бабуся. Від неї смачно пахло житнім хлібом, товстим полотном і ще чимсь, чого Васько ніяк не міг розібрати. Голова бабусі була замотана в велику хустку, а надворі аж горобці обливались потом. З-під тої величезної страшної хустки дивилось малесеньке, поморщене, як печена картоплина, та добре-добре личко.

Коли бабуся всіх перецілувала, а Васько почоломкав їй руцю, од якої теж пахло житнім хлібом, бабуся вийняла з-за пазухи хустиночку. У хустиночці було щось зав'язано.

— Оце тобі, шиночку, гоштинчика привезла.

Розв'язавши хусточку, вона взяла старечими пальцями срібного, зовсім новесенького карбованця й піднесла його до самих очей Васькові.

Васькові аж дух забило від такої несподіванки. Цілий карбованець! Та ще ж новенький, блискучий, весь так і грає! Але мама бабусю навіть за руку вхопила.

— Та бійтеся Бога! Та як можна такому лобуряці такі гроші давати. Оце, Господи! Та він же їх зараз на всяке чортзнащо пустить. Оддай бабусі зараз же!

Ну, та бабуся хоч і була замотана в хустку, а показала себе молодчиною. Коли подарувала, так уже нема чого назад лізти.

— Е, ні, він хлопчик бравенький, він шануватиме бабусин гоштинчик, він його берегтиме та на добре пустить. Еге ж, Васю? Шануватимеш?

— Шануватиму... — басом сказав Васько, а сам цупко тримав карбованця в кишені в кулаці: ану, хай тільки спробують одняти.

— Ну, гляди ж ти мені, лобуряко, як потратиш гроші, то й додому не навертайся. Поцілуй же руку бабуні!

Васько обережно узяв бабусину руку своєю лівою (бо праву держав з карбованцем у кишені) і чмокнув. Рука була вся чисто в зморшках, горбиках, покарлючена, але така хороша, що Васько взяв та од себе ще раз тихенько поцілував її.

— о —

Ну, куди ж тепер податись? Та вже ж не куди, як на Босяцьке провалля. Там, мабуть, хлопці вже давно позбирались. Отто будуть заздрить, як побачать карбованця!

Ну, та й ловкий же карбованчик: щербиночки рівнесенькі; царський патрет як живий та гладесенький; а орел з другого боку не потертий ані трішки, аж коле в пальці. І важкенький таки, нівроку йому. А замашний, мабуть, як обняти оттак по ободочкові одним пальцем, а другим піддержати знизу, та як махнуть угору, так дець і з очей сховається.

А чоґо можна купити за його? Тепер можна й чорнорябих купити в Посмітюхи.

Босяцьке провалля було аж за містом. Там колись цілими таборами жила босячня. Вдень вони сиділи в глинищах, а вночі розлазились по місту й заробляли собі на прожиток усякими нічними способами. Потім цих заробітчан поліція порозганяла звідти, і тепер там, у яру, хлопцям чудесно було грати в м'яча, в скраклі, в бабки. Провалля глибочне, ні м'яч не вискочить, ні бабка. З одного боку — височенна стіна, рівна, глиниста, з куциками молочаю, які бозна як попричеплювались там. З другого — крутий зелений схил, по якому жовтими мотузками попереплітались стежки. А широке те провалля було таке, що ніхто з хлопців навіть замашним черепчком не міг перекинути з одного боку на другий.

Коли Васько підходив до провалля, заклавши обидві руки в кишені й насвистуючи, хлопці якраз вилізали з нього. Побачивши Васька, вони закричали:

— О, Жар-Птиця йде! Ти куди, Жар-Птиця?

Васька звали Жар-Птицею за те, що він був рудий,

аж червоний; тільки брови йому були темні та очі сірі, а вся голова неначе з червоного золота. Часом дражнили й Горобеням, а це вже через те, що все лице його було вкрите ластовинням і подібне було до горобиного яйця.

Васько, не хапаючись і ніби не чуючи криків, одсунув кашкета на потилицю й зовсім, як босяк Савка, заспівав:

Говорила сину мати
Не водись з ворами,¹⁾
А то в каторгу зашлють,
Скують кандалами.²⁾

Цвиркнувши крізь зуби, він повагом підійшов до хлопців і вмить підставив Посмітосі ніжку. Брикнувши ним об землю, він насів на його й наступив коліном.

— А хто Жар-Птиця? Га?

Посмітюха затулив лице обома руками, підігнув коліна до голови, весь скоцюрбився й жалібненько закричав:

— Ой, не ти, не ти! Хлопці, обороніть!

— Ну, гляди, а то тут тебе й кончу. Вставай!

Після того поважно подав усім руку й сказав:

— А що, вже додому чи як?

— Атож.

— Отто! Хто ж у таку пору додому йде? Давайте лучче в гилки заграємо. Ходім.

Ні, хлопці не хотіли ні в гилки, ні в разовика. Навіть ящірок не хотіли ловити, бо вони вже й у гилки грали й з Микишчиного пістолета стріляли. Микиші трохи пальця не одбило порохом. Вони вже вилізли з провалля, а спускатись знов туди не мали охоти. Васько держав ліву руку в кишені і весь час любовно перебирав пальцями карбованця. Страшенно йому хотілося похвалитись ним, та як його зробити так ні з того, ні з сього, — ще подумують, що він ніколи таких грошей і в руках не держав.

На дні провалля бігали маленькі постаті хлопців, —

¹⁾ Вори — злодії.

²⁾ Кандали — кайдани.

то видно по одежі, учні з ремісничої школи грали в м'яча. Унизу за проваллям розляглося місто, розкогившись далеко-далеко по долині біленькими будиночками. За річкою, на вокзалі, бігав по рейках самотній паровоз, попихуючи, як з люльки, клубами білого диму. Сонце стояло високо й заливало всю долину, гору, провалля, лісок за проваллям і сиво-синій степ за ним такою спекою, що хотілось роззявити рота, як роблять кури, і сидіти десь у вогкому глинищі на дні яру.

Хлопці полягали на траву й позакривали обличчя кашкетами. Навіть Задьора і той приліг, а він же ніколи не міг і хвилинки встояти на одному місці; маленький, чорненький, з стриженою кругленькою голівкою, він був схожий на жвавеньку кузочку, що нишпорить поміж травинками.

Один тільки Васько стояв і, прижмуривши сірі очі, дивився на хлопців унизу. А ліва рука тим часом усе перебирала карбованця; і такий він був милий, такий уже йому близький та знайомий, що хотілось вийняти й прикласти його до щоки, до губ, погладити його.

Раптом ліва рука неначе сама собою вийнялась із кишені. Васько переклав карбованця в праву руку й недбало підкинув його на долоні. Ніхто не помітив. Васько ще недбаліше, — так, наче якимсь камінчиком, — почав підкидатися карбованцем. Навіть не дивився на його, ніби задивився на «ремісників».

Задьора підвів голову, помітивши щось блискуче.

— О! А то що в тебе, Васько?

Васько підкидав собі й не відповідав: нічого особливого, срібний карбованець та й годі, що тут такого дивного?

— Хлопці! А гляньте, що в Васька?

Тут уже підвелись усі: і довготелесий, слабосилий Посмітюха, і опецькуватий, кругленький, як таракуцька, але раз-у-раз ніби сонний, Микиша в рожевій сорочці й новенькому кашкеті. Посмітюха аж став на свої довгі та тонкі, як у коника, коліна й здивовано роззявив рота, який у нього чомусь завжди був слинявий. Качиний ніс його ніби ще довше витягся наперед од дивування.

— Тю! Та це ж у його, кренделя, аж цілий руб! Де ти взяв, Жар-Птиця? Ану, покажи! Ану!

Васько й тут не сказав ні слова. Мовчки, байдуже подав карбованця Посмітюсі.

Задьора так і кинувся до Посмітюхи.

Посмітюха схопився на ноги, уп'явся в карбованця й давай його оглядати на всі боки.

— Справжній! — дивувався він усе більше та більше. — Та новий, крендель, хай ти. . .

— Ану, Посмітюхо, покажи. Та дай, я подивлюся.

— Та одчепись! Та Задьора! От, крендель!

Задьора таки видер карбованця у Посмітюхи. Тоді у Задьори видер Микиша, а в Микиші вибив із рук Посмітюха. Але тут уже вмшався Васько й одняв карбованця: так і загубити можна, — покотиться, шукай тоді.

— Та де ти взяв його, Жар-Птиця?

Васько заховав карбованця в кишеню й, замість відповіді, суворо сказав Посмітюсі:

— Ну, то що?

Васько вийняв знов карбованця й підкинув на руці. Срібло весело й сліпуче заблискало на сонці, Васько обняв по ободочку пальцем, замахнувся, злегка приплющив очі й сказав:

— От би кинути ним туди. Мабуть, перекинув би аж на той бік провалля.

Задьора живенько подивився на Васькову руку з карбованцем, перевів на провалля, в одну мить зміряв і постановив:

— Ні, не перекинув би. Куди-и! І до середини стіни не достав би.

Васько приплющив очі й покрутив головою.

— Ой, перекинув би.

— Ану! — скрикнув Посмітюха. — Давай об що, що не перекинеш. Ану!

Васько поклав карбованця в кишеню й одвернувся від яру.

— Гайда купатися? Га? — сказав він до Микиші.

— Гайда. . . — сонно згодився Микиша.

Посмітюха уїдливо засміявся:

— От так перекинув! Ех ти крендель! «Переки-ну». Тут, брат, луччі за тебе кидали, та й то не вдавалось. А то він із своїм карбованцем. Та ти б таку річку сліз тут розпустив, якби кинув, що й провалля затопив би.

На Посмітюшині слова вважати не треба було, бо кожний знав, що Посмітюха в'їдався раз-у-раз до Васька за те, що той був дужчий за нього. Одначе Васько почервонів.

— А ти б перекинув?

— Та я й не задаюсь. А якби мав карбованця, так не дрижав би над ним так, як ти.

— Ану на, перекинь. На!

І Васько витяг карбованця з кишені й подав його Посмітюсі.

— Бери, кидай.

— Нащо мені кидать? Кидай ти. Я не перекину, а от ти такий крендель, що враз перекинеш.

— І перекину.

— З руки та в кишеню? Це ми вже бачили.

Ну, тут уже зовсім ясно було, що Посмітюха підбивав Васька, щоб той закинув свого карбованця. Хто б такий міг подумати, що хтонебудь узяв та й закинув таку суму грошей. І сам Посмітюха не думав, а так патякав із заздности язиком. Задьора аж розсердився. Він підстрибнув (бо був дуже низенький проти Посмітюхи), насунув тому картуза на самого носа й крикнув:

— Тю-лю-лю! Так співають посмітюшки у степу.

Посмітюха одсунув кашкета й брикнув ногою на Задьору, — битися він ні з ким не брався, бо був дуже слабосилий, хоч і вищий за всіх; він тільки одбрикувався, одмахувався, а мстився язиком. Але Васько знов почервонів. На носі й над бровами йому виступив дрібненький піт. Він тісно стулив губи й засопів носом. А це вже знак поганий був:

— Ну, а що, як перекину? — хмуро дивлячись просто на Посмітюху, раптом сказав він. І знов стулив губи.

Посмітюха ніби злякався й аж присів на довгі свої ноги.

— Ой, не перекидай! Що ти робиш?!

— А давай об заклад, що перекину!

Васько говорив уже так, що Посмітюха пильно зиркнув на нього.

— Давай, — сказав він завзято й аж кашкета на потилицю одсунув. — На що?

— На твоїх чорнорябих...

Посмітюха од здивовання аж перехилився весь до Васька й витяг до нього тонку в синіх жилках шию.

— Я-як? На моїх чорнорябих?!

— Атож. Перекину — пропадуть твої чорнорябі. Не перекину — пропадає мій карбованець.

Посмітюха одкинувся назад.

— Та за мої чорнорябі, по-твоему, більше рубля не можна дати?

— А ні.

Тут Васько вже трохи скривив душею: вся вулиця знала, що за такі голуби, як Посмітюшині, можна було сміливо три рублі дати: трубоквості, масть чиста, носики — як пшеничне зернятко, в леті — як пух. Навіть Микиша вступився за чорнорябих:

— Ну-у, що ж ти... — у ніс, гуняво, невдоволено протягнув він і заплющив очі.

Посмітюха помалу склав дулю, лівою рукою поміг мизинцеві на правій зробив другу, поклав цю двоїсту дулю на долоню лівої руки й підніс під самий ніс Васькові.

— А це бачили.

Васько немов і не помітив дулі, і не глянув на неї.

— А ти хотів би, щоб мій руб дурно пропав?

— Чого дурно? Давай на мій ніжик. Як перекинеш — візьмеш ніжик, не перекинеш — даси мені свого чорного м'яча.

— Тобто поверх рубля, що пропаде?! Скрикнув Задьора.

— Авжеж. Що ж, я дурно рискую своїм ножиком? Яка мені користь, як він не перекине?

Це вже було таке нахабство, що Посмітюху треба було тільки брякнути об землю, видерти того паршивого його ножика й закинути в яр, — хай лазить, шукає за це

аж до вечора. Але Васько спокійно взяв ножика, який Посмітюха вийняв з кишени, обдивився його і спитав:

— Скільки ж ти дав за його?

— Два з половиною. Ти що собі думав? З костяною ручкою, крендель ти.

Ціна йому і з ручкою, і з Посмітюхою разом була гривеник,¹⁾ не більше. Задьора так і сказав це.

Але Васько помалу крутив того ножика в пальцях та й крутив. А губи стали тоненькі, сірі очі гострими, сам увесь зробився червоний, як його волосся, і ввесь час сопів носом. Е, значить, уже його здорово роздратовано. Коли вже губи тоненькі стали й сопе носом, значить, справа погана.

Посмітюха теж помітив це й ще піддав жару.

— А що? Злякався? Жаль стало? Ех, ти, герой! «Перекину»!.. Так перекидай, чого ж ти? Та гляди, щоб потім не біг до мами та не жалівся. Задаватися²⁾ усякий може, а як до діла, так і нема. Тоже крендель!

Васько мовчки, помалу, дивлячись у землю, поліз у кишеню, вийняв м'яча й разом із ножиком тикнув у руки Задьорі. Він згоджувався на такий заклад. Він не казав ні слова, але раз заклад передається в треті руки, то тут справа ясна.

Задьора аж перелякався. Та як можна?! За цей паршивий ножик закидати цілого, новенького блискучого карбованця та ще в додачу найкращого на всю вулицю м'яча? Навіть Микиша захвилювався: маленькі сонні очі його затурбовались. Він також почав умовляти разом з Задьорою Васька.

«Та ж на той карбованець скільки ж то агрусу можна закупити, скільки квасу, «фіялки» випити, цілий день на трамваї можна кататись. А ножик що? Ручка полуплена, та й не костяна, а хто його зна яка, сам ножик залізний, погнутий».

Сам Посмітюха перелякався. Він, правду сказати, зовсім не думав, що Васько згодиться. Він гадав, що той злякається й можна буде посміятись з нього, та й

¹⁾ Гривеник — 10 копійок.

²⁾ Задаватися — хвастати, вихвалитись чимсь.

годі. А на карбованця усі разом купили б і «фіялки», і агрусу, який Посмітюха страшенно любив.

А тим часом Васько помалу скинув шкіряного пояса, розстібнув блюзку й почав скидати її через голову. Ну, коли вже скидає блюзку, — каюк, нічого не допоможе.

— Ух ти, Посмітюха паршива! — стусонув Задьора того кулаком у бік. — Пропав руб.

Посмітюха винувато посміхався й чухав кінчик носа. Микиша кліпав очима й розгублено дивився на Васька. А так би ловко було піти до річки, лягти в холодочку під вербами, а в руці у кожного по пляшці шипучої холодної, з голочками, «фіялки». Очерет шелестить, гойдається, скидається рибка, пахне лугом.

— Та той... ну його к бісу... не треба... І що вони, їй-богу. Отто... Васько, покинь.

І Микиша навіть за рукав потяг Васька. Але Васько зачочував уже рукава, усе дивлячись у землю й не розтулюючи тоненьких, збілілих уст. Закачавши, він пустив їх вздовж тіла, потім устромив у Посмітюху сірі, колочі, зовсім чужі якісь очі й сказав:

— Ну, дивись: як поверх отої приступки, — значить, перекинув. Як нижче, — не докинув.

— «Приступка» була вище середини глиняної стінки. На ній ріс молочай, будяки, якісь кущики. Колись мабуть од гори по ту переступку одвалилась земля.

— Е-е! — скривився Посмітюха. — Ти перекинь аж на той бік, а то...

Задьора не видержав і аж стрибнув до Посмітюхи, як м'ячик.

— Та пішов ти геть. От босяк! Та приступка ж нарівні з нами. Усі ж кидають так, навіть студенти не можуть до приступки докинути. Не треба, Васько, ну його к бісу.

— Ну, нехай до приступки, нехай... — згодився Посмітюха. — Він і до тих хлопців не докине.

Микиша скинув картуза, витер рукавом піт, знов надів, почухав коло вуха, повів плечима: цілий же карбованець пропадає, а на річці так славно.

— Та той, та Васю... От, їй-богу...

Гірш усього було те, що Микиша не міг висловити

своїх думок. Коли б він сказав словами, як йому було жаль, як страшно, яка його обхоплювала тривога і як могло б бути гарно на річці, то напевне і Васько і Посмітюха зразу послухались би його.

А вони, замість того, умовлялись уже про те, як помітять, де впаде карбованець. Добре, як він у глиняну стіну вдариться, — тоді там, на тому місці здійметься малесенький ніби димок. А що буде, як він упаде десь у кущик на приступці або не долетить до стіни, упаде в траву на долині? Васько казатиме тоді, що перекинув.

Врешті, постановлено було так: Микиша мав обійти провалля й стати на тім боці на горі й пильно дивитись, чи не впаде коло нього. А Задьора збіжить униз, стане на дні яру й буде слідкувати, де здійметься димок. Посмітюха ж стоятиме біля Васька й дивитиметься, щоб той не кинув черепочка, замість карбованця.

Так то воно так, але як було вже постановлено, то ні Микиші, ні Задьорі зразу чогось дуже не схотілося йти, — і душно, і ноги болять, і додому вже час. Микиша навіть ліг на землю і закрити лице кашкетом.

— Ну, як так, — сказав Посмітюха, то ходімо на річку. По дорозі зйдемо до Сашка...

— До Сашка можна... — згодився Задьора і скося глянув на Васька.

— Ну, так я буду так кидати, — сказав Васько й вийняв з кишені карбованця...

І він уже, кинувши кашкета на землю, почав одступати, щоб розігнатись. І лице було йому таке вперте, завзяте, руде волосся так рішучо стирчало над молочно-білим лобом, що Задьора сердито пацнув Микишу ногою й сказав:

— Ну, вставай, іди на той бік. Ну, паршива Посмітюха, будеш ти пам'ятати. Микиша, вставай, ну його к бісу лежить, як губернатор.

Микиша мляво підвівся й поплентався понад проваллям на той бік. А Задьора сердито пострибав униз, як чорненький, кругленький жучок.

— о —

От, нарешті, Микиша в своїй рожевій ситцевій сорочці з'явився поміж кущів над стіною провалля.

А Задьора давно вже стояв унизу серед купки ремісників і щось оповідав їм. Хлопці позирали то на стіну, то нагору до Васька й Посмітюхи.

Посмітюха лежав на боці, перехрестивши довгі босі ноги, й жував травинку. З Васьком він не балакав, тільки скося обережно поглядав на нього.

Васько лежав лицем до міста й дивився на нього приплющеними очима.

Он там, за церквою, червоніє клаптик залізного даху. Там, під тим дахом, сидить тепер маленька, поморшена, попечена сонцем, вітром і дощами бабуса. Від неї пахне житнім хлібом, половиною, клуною. Над бантинами в клуні бувають горобині гнізда. І тепер уже не можна буде поїхати з бабусею в село до неї, драть горобців, лазячи по бантинах, їсти огірки з медом, в якому ще zostались крильця й лапки бджіл. І не можна буде купатись у широченному ставку з жовтою, аж білою од глини, водою. А на потовченному, в кизяках березі лежить череда, сонно помахуючи білими, чорними, гнідими хвостами. Чередник Сафон сидить на старому човні, спустивши чорні, вузлуваті, немов корені, ноги у воду. І коло самих ніг його черкають крильцями прожогі щури. Сонце пече в голі плечі, в спину; на селі далеко співають півні.

Навіть додому, он туди, під той клаптик червоного даху, вже не можна буде прийти. «А де карбованець?»—« Я закинув його у провалля». Хто закидає гроші в провалля? Та ще такі новенькі, любі, з такими блискучими, чіткими щербиночками? Йому не повірять: для чого закинув, повіщо? Мабуть профиськав, чого доброго, десь із босячнею.

І лице Васькові вже не було червоне, і губи тісно не тулились. Ні, ні, цього вже не було. Але тут якраз зачувся тоненький далекий крик з того боку провалля. То гукав Микиша, вимахуючи рожевими рукавами в кущах.

Тоді почав гукати знизу й Задьора.

Васько в ту ж мить схопився на ноги й глянув на Посмітюху. Посмітюха, мабуть, уже давненько дивився на нього, бо чогось ущіпливо посміхався. Васько

зразу зашарівся, похмурився, стиснув губи в ниточку. А як таким він робився, то й рухи йому ставали зразу повільними, немов млявими, але впертими. Він псмалу закачав трохи вище рукав на правій руці, вийняв карбованця, обняв його двома пальцями, стиснув і тоді мовчки показав Посмітюсі. Посмітюха посміхнувся й раптом сказав:

— Ну його к бісу, Васько. Не треба. Все одно ж не перекинеш. А руб пропаде.

— Хай пропада. А я тобі покажу...

Що саме він мав показати, Васько не договорив, бо зараз же одступив кроків на п'ять назад, крикнув «Ди-ви-сь!», розігнався, люто закинув руку з карбованцем назад, потім з усіх сил махнув нею, аж поточився. «Вші-і», — засвистів карбованець над проваллям. А Васько й Посмітюха, як були, так і закам'яніли, устроївши очі в стіну й бігаючи ними по ній. Мокрий від слини рот Посмітюхи аж роззявився. Хлопці внизу теж застигли, розсипавшись по яру й задравши голови догори. Микиша стояв серед кущів і тривожно водив головою в різні боки, прислухачись, чи не впаде де коло його.

І раптом внизу всі дзвінко закричали, а Васько перед тим за одну мить побачив, як трошки вище «приступки» знявся легкий димок од сухої глини.

— Перекинув! Перекинув! А що? Над приступкою впав! Бачив? Бачив?

Посмітюха нічого не бачив.

— Ну, то ходім униз, ходім! Там бачили добре.

Внизу, справді, бачили всі, як карбованець вдарився над приступкою, трошки-трошки, на аршин вище за неї. Якраз коло самої дірки горобиної. Вся стіна була неначе попровірчувана дірочками. В тих кругленьких дірочках горобці та різні пташки мали гнізда.

— От Васько! От молодця! Ну й Жар-Птиця! Це ж ніхто ще не міг перекинути. І рубля не пожалів.

І Задора, і ремісники обступили Васька, пробували його м'язи на руці; деякі пробували й собі кидати. Васько посміхався сірими очима та все одчиняв та за-

чиняв Посмітюшин ніжик. М'яч кругло випинався в кишені.

— о —

А Посмітюха лежав собі на горбочку, заклавши руки під голову, і пацав цибатими довгоп'ятими ногами. Лежав і подивлявся на Васька з зловтішною посмішкою.

— А що, Жар-Птиця, — раптом закричав він, — добрий ножичок? Правда, варто за його закинуть рубля? А я ж за нього аж двадцять копійок новеньких заплатив. Побий мене Бог, двадцять копійок.

Васько довго дивився на нього, немов роздумуючи, що з ним зробити.

— А ти ж казав, що два з полтиною заплатив? — сказав він тихо.

— Так на те ж і говориться, щоб дурні повірили. От крендель.

— Та ти звісний мошеник! — скрикнув Задьора.

— А тобі яке діло?

— А що ж ти дуриш? Він би, може, рубля не кидав, якби знав.

— Так за те ж він герой, перекинув. А тепер нехай заплаче та мамі пожаліється. Або, коли вже такий молодець, то хай вилізе на приступку та й візьме свого рубля. Він, мабуть, там лежить.

І Посмітюха, сміючись, задер голову до стіни. З землі до приступки було десь сажнів з десять. Всі мимохідь також глянули туди. Куди там вилізти! Рівна, крута, височенна стіна, та й годі.

Правда, згори до приступки було ближче, саженів з чотири-п'ять, але так само й високо, й рівно, і ще страшніше, ніж знизу.

Васько все стояв і дивився вгору, а Посмітюха лежав і з посмішкою пацав ногами.

— А що, вже бачиш, де саме лежить? — кричав він. — А ловкий, я вам, братця, скажу, карбованчик був. Страшно жаль. Ех, якби я був герой, я б таки поліз... Та що ти все дивишся, Жар-Птиця? От ти, птиця, візьми, полети та й знайди.

Деякі хлопці сміялись і поглядали на Васька, а деко-

трим, видно, і шкода було. А Посмітюха, поглядаючи на тих, що сміялись, мстився далі.

— Задьора, ану подивись, чи вже мокра сорочка од сліз у нашого героя. Та дай йому свою, а то затопить нас усіх отут-о. Не плач, Жар-Птиця, не плач, купиць батько калач, медом помаже, тобі покаже, а сам з'їсть. А за карбованця дасть тобі іншого меду.

— Ой, гляди, Посмітюхо, щоб тобі не попало меду, — сказав Задьора й подивився на Васька.

А Васько ніби нічого не чув. Він одійшов трохи назад, підняв голову догори й водив очима по стіні, поставивши над ними руку дашком.

— Що, Васю, що, любий? — аж підвівся Посмітюха. — Не надивишся? Дивись, дитино моя, дивись он та-ам-там він лежить. Он на тій, на тій приступочці. Зайди ще трошки з другого боку...

Васько, справді, одступив трохи вбік.

— От так. І звідсіля подивись. От-от. Височенько-височенько закотився. Правда, Васю?

Хлопці вже стали реготатись. Навіть Задьора не втерпів і посміхнувся.

— Ех, бідний Васю, роздобув десь карбованця і взяв тай закинув. Тепер укусив би себе за руку, так соромно. Що ти його робитимеш? Хм! І герой, а рубля нема.

Васько спустив руку з лоба й подивився просто на Посмітюху. Але чи через те, що він довго дивився угору, чи чого іншого, очі йому були якісь чудні: не то невидючі, не то занадтно ясні; сам був неначе зблідлий, так що ластовиння, ніби бугриками, виразно виступило на носі, а волосся аж вогнем горіло над білим-білим чолом.

— Що? — сказав Посмітюха. — Бачив, де лежить? От, коли ти такий герой, то достань його звідти. Так усякий дурень перекине. Якби всякому не шкода було грошей, так усі перекидали б щодня. Таких розумних, як ти, небагато. А от ти тепер достань, от що. Отут то я вже з тобою на що хочеш поб'юся. Ні, ти отут виграй у мене! А то виграв паршивого ножика й задається. Крендель який!

— Ну, давай об заклад... — раптом сказав Васько.

Сказав собі зовсім тихенько, ніби спокійно, тільки трошки хрипко, так що потім аж кашлянув кілька разів. І сам ледве-ледве, бліденько посміхався.

Посмітюха навіть не зрозумів.

— Який заклад? Що достанеш рубля?

— Атож.

Посмітюха витріщив на його очі.

— Отого, що там лежить?!

— Атож.

Посмітюха глянув на височенну стіну, на Васька, знов на стіну й потім на хлопців. Ті також поглядали на стіну, на Васька, на Посмітюху й нічого не розуміли. Чи збожевелів Васько, чи жартує, дурить.

— Оттого рубля, що закинув?! Отам-о, о?!

— Атож.

Посмітюха зрозумів: хоче налякати, щоб таки його зверху було.

— Ну, що ж, давай... — сказав він ніби зовсім серйозно.

— Що ставиш? — спитав Васько, і знов у горлі йому захрипло, і знов він прокашлявся. А очі такі самі були чудні, ясні-ясні, а губи бліді, аж синюваті.

— Та що хочеш. Хоч і чорнорябих. А ти що?

— А я...

Васько лапнув за кишеньку: там був ножичок і м'яч.

— Ну, а я ставлю левольверт.

Дома у Васька на горищі лежав захований маленький, гарненький револьвер. Васько знайшов його на шпалах, як ходили вперше купатись на Чорну Скелю. Йому Микишин брат, поштальйон,¹⁾ давав уже три карбованці, та Васько не схотів.

— Давай револьверт... — згодився Посмітюха. — Тільки гляди ж, щоб по правді. Це ж ти навсправжки б'єшся об заклад? Щоб потім не казав, що...

— Давай руку... — сказав Васько й ступив до Посмітюхи з протягнуною рукою.

Посмітюха схопився на ноги й швиденько подав йому свою.

¹⁾ Поштальйон — листоноша.

— Стій! — закричав він, міцно держачи Васька за руку й обертаючись до хлопців. — Хлопці, глядіть же, от при вас діло йде. Он він каже, що достане з приступки, он звідти, з тої стіни, он звідти того рубля що закинув! Так?

— Так! Так! — загомоніли деякі. А інші мовчали й дивились на Васька, що той скаже.

— Так, Васько? — звернувся й до нього Посмітюха.

— Так, — хитнув головою Васько.

— О! Чуєте? Ну, і як достане, то я йому маю оддати пару своїх чорнорябих...

— Тих, що з синіми шийками... — вставив Задьора.

— Тих, що з синіми шийками. Інших у мене немає, крендель ти.

— А ти купиш паршивеньких і підміниш. Жулік...¹⁾

Посмітюха уважно глянув на нього й подумав, що це думка таки не погана.

— Сам ти жулік. Ну, а як не достане, то він мені дає свого левольверта бульдога. Так?

— Так... — знов хитнув головою Васько.

— Глядіть же, хлопці! Розбивайте тепер!

Двое чи троє рук потяглося з купки й розбило зчеплені руки Васька та Посмітюхи.

Посмітюха тоді махнув рукою й весело закричав:

— Ну, маємо левольвертик! Ловкенький, рублів шість зразу дадуть. Шостизарядний. Доставай, Васю, рубля. Ну? Лягай, хлопці, на траву, будемо дивитися, як Жар-Птиця буде на стіну летіти.

Васько не слухав. Він одвів убік Задьору й щось почав йому шепотіти. Часом він показував рукою на стіну; Задьора також туди дивився й хитав головою. І видно було по лиці Задьори, що він усе більше та більше дивувався.

— Е, колдувать²⁾ не можна! — закричав Посмітюха, сміючись.

Задьора ще раз хитнув головою, насунув кашкета по самі очі й щосили побіг по долині до схилу провал-

¹⁾ Жулік — обманщик, шахрай, нечесний.

²⁾ Колдувать — чаклувати, заворожувати.

ля. А Васько ліг собі на горбочку, затулившись ліктем од сонця, і злегенька замуликав на голос «Говорила сину мати».

Посмітюха й хлопці були тим здивовані.

— А що ж це таке, Жар-Птиця? Чого ж ти не достаєш?

— Доста-ану!

— Так чого ж ти ліг?

— А так. Ось вернеться Задьора з міста, тоді буду доставати.

— Чого ж він туди побіг?

— А твое яке собаче діло?

Хм! Щось вони затівали непевне. Ще, чого доброго, справді достануть карбованця.

Посмітюха занепокоївся.

— Як же ти будеш доставати?

— А от побачиш.

В цей саме час Задьора зустрівся з Микишою на схилі гори. Поговоривши, вони разом подряпались на гору й хутко сховались за нею. А Васько лежав собі посміхався й легесенько наспівував.

Ей, він таки щось вигадав!

Але скільки Посмітюха й хлопці не допитувались, вони нічого від Васька не дізнались. Та хіба в цього рудого чорта щось витягнеш? Він і так був не Жар-Птиця, а Жар-Риба, говорити зовсім не вмів, а тут ще й навмисне не хотів.

— Та скажи, Васько!.. Га! От горобеня паршиве. Скажеш, Рудя ти?.. Та скажи хоч, куди побігли Задьора та Микиша?

Васько собі лежав і травинкою дражнив комаху в траві. Комаха смішно так сідала на задні лапки, наїжувалася й сердито хапала кліщиками травинку.

— Агов-гов-ов!! Гей, гей-ей!! — раптом закричали з гори Задьора й Микиша. У Задьори на руці щось було намотане, він підіймав ту руку й щось кричав.

Васько зразу схопився на ноги й кивнув головою Посмітюсі.

— Ну, ходім.

— Куди? А, рубля доставати?

— Атож, рубля доставати.

І, не пояснивши більш нічого, побіг на гору. Нічого не вдієш, мусила бігти за ним і всі.

Виявилось, що в Задьори на руді висіла намотана товстелезним бубликом шворка.¹⁾ Там же, на горі, Васько розказав, як саме він хотів доставати карбованця.

Це штука зовсім не хитра, — треба було тільки догадатся. Він візьме шворку, гарненько прив'яже її за куц, що якраз врівні з приступкою, і пустить униз. А тоді по тій шворці спуститься на приступку. Там знайде карбованця, сплюне вниз, у провалля, і вилізе собі з карбованцем у кишені нагору. От і все.

Що й казати, — штука була проста. Але коли хлопці глянули на те височенне глинище, коли зміряли оком те провалля, вони з недовір'ям і острахом подивились на Васька.

— Та бре?! Та невже полізеш?!

— Ну, а що ж? Щоб пропадав там руб? Та щоб заклад Посмітюсі програв?

І знову очі Васькові були немов невидючі, губи бліді, а голос з хрипотою. Він узяв з руки Задьори шворку, закинув її собі за плечі й пішов уперед, на той бік яру. Хлопці, перешіптуючись, ішли позад його.

Ні, це таки було не так просто, як здавалось здалеку. Насамперед, до куца прив'язати шворку було наможливо, бо вона могла сковзнути з куца. Самі куці-були якісь хирляві, ріденькі, — ще вирвуться з коренем і разом з Васьком полетять у провалля.

А що найголовніше — це те, що було страшенно жовисоко. На серці й у животі ставало так якось тоскно, нудно, важко, як дивитись униз, ноги робились м'якими, підгинались, руки слабли, по всьому тілі прокочувався гидкий, млосний холодок. Деякі хлопці, зазирнувши в провалля, швиденько одсувались і сідали на землю, — їм здавалось, що їх туди так і потягне якась сила. А один з ремісників, ще зовсім мале хлопча, подивився униз, зблід і з плачем кинувся до Васька. Ухо-

¹⁾ Шворка — мотузок, віршовка, шнур.

пившись за нього обома руками, він чи то тяг його куди, чи не пускав і, весь скривившись, кричав:

— Не тре-е-ба, не треба! Не хочу, не хочу!

У декого з хлопців почали уже теж наливатись очі сльозами й кривитись так само лица. Але Васько дуже розсердився й одпихнув од себе малого. Сказився хлопець, чи що? А чого треба тут чужим? Комедія тут яка, чи якого чорта?

Ремісники одвели вбік малого й самі трохи одступили.

Раптом Задьора вхопив Васька за рукав і потяг його вбік.

— Знеш що, Васю, — таємничо гаряче зашепотів він йому, — давай я, знаєш, поговорю з Посмітюхою. Він одкажеться, їй-богу, одкажеться, я вже бачу по йому. Ну його к чорту, Васю. Знаєш, Васю, побий мене бог, не треба.

Васько вже тонесенько ниточкою стулив губи. Уже стулив! Сам же був блідий, як кістка, а як дивився униз, то аж злегка хитнувся назад, — Задьора ж це бачив, — а от губи вже вперто, завзято стулив.

— Їй-богу, Васю, Посмітюха одкажеться. А потім, знаєш, ми зробимо так: понесем твого левольверта до Микишиного брата, й він тобі дасть за нього три рублі. Та, знаєш, попросимо, щоб він дав одного новесенького рубля. Він, знаєш, дасть. От побачиш, він на пошті доставить. У нього багато новеньких рублів. Спитай Микишу.

Васько мовчки слухав, дивлячись у землю, і пальцем ноги качав суху паличку. Потім підвів голову й сказав:

— Шворку не за куща, а он за того берестка прив'язати можна.

На сажень¹⁾ від кущів ріс тоненький, у дві хлопчачі руки завтовшки бересток. Він, здавалось, одбіг од байраку, що починався трохи далі, неначе хотів побігти й подивитись у провалля, та не добіг і зостався тут сам.

Більше нічого Васько на Задьорині слова не сказав. Він пішов в'язати шворку до берестка. Що ти з ним після цього говори́тимеш?

¹⁾ Сажень — міра довжини. Сім футів.

— Та не стане шворки до приступки, як прив'яжеш до берестка... — сердито сказав Задьора.

Васько зробив добру, глуху петлю й затягнув її на бересткові. Робив усе дуже помалу, повільно, немов спросоння або в задумі. Так само підніс вірвовку до провалля й кинув її туди. Стіна утиналися підковою. Васько одійшов на ріжок підкови, ліг на землю й подивився вниз. Звідси було зовсім добре видно приступку. Шворка лежала, згорнувшись ковбасою на кущах молочаю, — значить, було її доволі. А сама приступка була завширшки ступнів у два, — не то що стати, а й лягти на ній можна було. Униз Васько старався не дивитись. Після того спробували шворку: витягли її, захопились всі за край її й почали тягти. Бересток аж затрусився, але шворка й не тріснула.

Ну, можна було вже й спускатись.

Васько знов помалу скинув блюзу, поклав на неї пояс і кашкет, підперезався ще тісніше й обв'язав себе попід пахвами й по поясі кінцем шворки, — це на всякий випадок.

Пссмітюха вже не сміявся на горі. Тут було не до сміху. Він стояв собі осторонь і мовчки слідкував за всім, що робилось, а губи так само мокрі були, як і внизу.

Деякі з хлопців пішли на краєчок підкови, щоб збоку дивитись, а Задьора, Микиша та ще дехто з ремісників лишилися тут, щоб допомогти Васькові.

Але чим би вони могли допомогти? Васькові треба було тільки захопитись за шворку та й спускатись. Як сам собі pomoже, то й добре, а як ослабнуть руки, як злякається, то й Бог не pomoже.

А як не ослабнути рукам, коли, лежачи на землі й виставивши саму тільки голову над проваллям, стає так страшно, що м'якнуть і руки, і ноги, і голова, і під серцем так ние, що аж плечі починають боліти.

Васько став на коліна над проваллям і зазирнув. Але зараз же одсунувся й глибоко зідхнув, немов захлебнувшись. Лице йому було сіре, а ластовиння, як краплинки іржі, темніло на носі.

— Васько, плюнь, не треба! — плачучим голосом крикнув Задьора й рачки поліз до нього.

— Не треба, Васько!.. — гуняво й тривожно сказав і Микиша. — От, їй-богу... Ну, й що вони... Тут он так, що аж.

Більше нічого Микиша не міг сказати, але те, що сказав, було сказано таким голосом, що камінь, що косяна ручка зворужнулась би, якби могла зрозуміти.

А Васька це ніби тільки підштовхнуло, він шарпнувся, неначе вколотий, ще тісніше стулив губи, очі зробив колючими, злими, скляними. Швидко повернувшись задом до провалля він ухопився обома руками за шворку й поповз до нього. На краечку спустив ноги вниз і став помалу перебирати руками, зсуваючись все нижче та нижче. Земля й глина з гуркотом почала осипатись під його ногами.

Задьора, Микиша й усі інші перебігли до тих, що лежали збоку, лягли поруч з ними й, виставивши самі голови, стали дивитись на Васька, затаївши духа й не ворушачись.

Васько спускався помалу, поволі сунучи одну руку по шворці, а другою цупко тримаючись. Все тіло його хилиталось, як відро у криниці, й терлось об стіну. На рудому волоссі вже лежали грудочки глини, за вухом, як перо у писарів, повисла суха бур'янинка. Хлопцям видно було, як Васько часто кліпав одним оком, мабуть, запорошило. Око було невидюче, напружене, витріщене, як у мертвяків. Ах, якби ж він хоч не дивився униз! Не дай Бог, гляне! А до приступки ще ж сажнів з два. А що, як приступка обвалиться? Васько повисне й залишиться на шворці. Тільки б він усе таки не дивився униз. Той великий камінь, там, у долині, здається звідси таким маленьким, а яр ввесь таким чужим, таким страшним, що Васько не вдержиться. Ніхто б не вдержався.

Щоб передихнути, хлопці часом одводили очі од Васька й дивились на місто. Широко-широко розкотилося воно долиною степовою. І так тепер любо, так легко, так чогось сумно дивитись тут на залиту сонцем, спокійну, поважну широчінь. Он рівно, ясно й як

завжди блищить, одним боком баня на соборі, подібна до величезної цибулини, в якій замість хвоста — хрест. На вокзалі блискотять гострими голчастими іскрами рейки. Садки кротко кучерявляться поміж білими стінами будинків. А над усім цим велично, без краю розгорнулось високе, прозоре, тепле небо з сліпучим вогненним сонцем посередині. І не вірилось, що тут, над глибоким проваллям, на шворці теліпається Васько, й от-от могло статися з ним щось страшне.

А Васько тим часом зсувався все нижче та нижче. Мабуть, руки йому почали вже стомлюватись, замлівати, бо він уже не перебирав ними, а тільки держався й так спускався. Лиця вже не видно було, тільки червоніло руде, засипане глиною волосся на маківці та білили запорошені плечі.

Раптом він зупинився, обережно повернув голову набік і глянув униз. Потім швидко почав перебирати руками й, нарешті, став ногами на приступку.

Хлопці глибоко перевели духа.

— Твердо стояти, Васю? — не витримав і крикнув Задьора.

Васько, держачись одною рукою за шворку, другою напнув рукава й почав ним витирати залите потом і засипане глиною обличчя. Утершись, він обережно, не випускаючи з руки шворки, став надушувати ногою по приступці то в одному напрямі, то в другому. Тоді задрав голову догори, знайшов очима голови хлопців і хрипло крикнув:

— Твердо!

— o —

Ну, тепер можна було вже шукати карбованця. Васько трохи спочив, притулившись спиною до стіни, потім став одною ногою розгортати куці молочаю й пильно заглядати в них.

— Васю! — крикнув Задьора. — Ти подивись коло дірки. Він коло самої дірки вдарився. Чи не загруз у глині там?

Васько одхилився всім тілом од стіни й обдивився. Справді, трохи далі була кругленька, як ховрашина нора, дірка. А краєчок її як ножем зрізало, видно, що

зовсім свіже. Мабуть, карбованець влетів у саму дірку й десь там лежить тепер.

Васько підступив трохи ближче, взявся краще лівою рукою за шворку, а праву помалу, щоб часом не закопить далі, карбованця, коли він там є, почав сунути в дірку.

Хлопці жадібно, не дихаючи, слідкували за кожним його рухом і навіть не бачили провалля, не почували страху. Посмітюха теж лежав поруч з Микишкою й, роззявивши рота, забувши про все, дивився вниз.

І вмить усі аж хитнулися од жаху назад! Васько чогось несамовито закричав і одскочив убік од дірки. Страх його, мабуть, був такий великий, що він забув, де стояв, і через те одскочив на самий край приступки. Тут він хитнувся, замахав руками, як ті, що топляться, і... впав лицем, усім тілом на стіну.

Задьора затрусився, і зуби йому, на його диво, самі собою дрібно-дрібно зацокали. Так вони цокають, як довго купатись у холодній воді й вилізти на вітер. Він заплющив очі й обома руками, скарлюченими пальцями, вгрібся в землю коло себе.

Але зараз же й розплющив! Васько всім тілом припав до стіни й стояв так, повернувши голову до дірки. Потім раптом швидко-швидко почав перебирати руками, підтягуючи себе вгору й помагаючи ногами й озируючись назад.

І несподівано спинився, повисів так якийсь час і помалу, озируючись, став знову спускатись. Хлопці думали, що йому закрутилась голова або сил не стало.

— Хлопці! Треба витягати Васька! — закричав Задьора й хотів вже одповзати од провалля, але в цей мент Васько крикнув знизу.

— Задьора! Виламай мені доброго кийка! Швидше! Тут гадюка! Вона сидить у дірці! Трохи не вкусила мене! Швидше! Та замашного виламай!

Тим часом він вийняв з кишені ножичка, розчинив його і взяв у праву руку.

— Васю! — закричав Задьора. — Ти гарненько обв'яжи себе під пахвами й держись руками, ми тебе зараз витягнемо! Чуєш?

— Чую! Виламай палицю й кинь мені сюди! А тягти не треба! Та швидше!

Навіщо йому була та палиця? Битися з гадюкою? Тікав би швидше звідти, хай воно щезне — і карбованець той, і левольверт, і чорнорябі. От упертий, не дай же Бог!

Але що ж тут з ним сперечатись, не тягнути ж його силою, — він швидше вниз стрибне, ніж дасть себе витягти. Треба було ламати кийка. Виламали аж три. Задьора ліг над проваллям, над самою головою Васька, й пустив на нього палицю. Але вона вдарилась кінчиком об виступ, перекинулась і сторчака полетіла в яр, не скоро вдарившись об землю. Занадто близько до стіни пускав Задьора. Другу він одвів далі і випустив. Вона впала на плечі Васькові й, коли б той не підхопив, також упала б у провалля.

— Є! — крикнув Васько й спробував кийка у руці! Нічого, замашний був кийочок, на кінці ще й ковінька, аби тільки влучив по гадюці, то вже не сичатиме більше.

Хлопці гадали, що він тим кийком почне зараз же виганяти гадюку з нори. Але Васько замість того зручніше вмовстився біля стіни, підняв праву руку з палицею догори й так застиг. Рішив, значить, підстерегти й тоді бити.

Хлопцям не видно було дірки, але вони тим уважніше вп'ялись очима в палицю. Як вона хоч трохи хиталась, вони всі витягали голови, як гуси, й напружено чекали.

Але минуло хвилин десять, п'ятнадцять, двадцять, а рука все так само стирчала з націленим кийком і тільки злегка від утоми похитувалась. Може гадюка якоюсь іншою діркою втекла? Або згорнулась собі там у норі та й спить? Доки ж її дождити?

Хлопці спочатку боялись і ворухнутись. Потім стали перешіптуватись, а далі й голосніше балакати. Микиші вже хотілось їсти й голова боліла від сонця.

— Васю!.. Васько!.. — обережно погукав Задьора.

Васько не ворухнувся. Хлопці злякались і попритихали, знов устроївши всі очі в кийок.

Сонце пекло й палило просто в лице Васькові. Хлопцям шиї були вже мокрі від поту, й маленькі мушки від цього роями крутились над головами й залазили в носи, в вуха, в рот. Хлопці втирались рукавами, одмахувались від мушок, с'як-так помагали собі, а що ж то Васько мусів робити? Він стояв непорушно, як закам'янілий, і тільки палиця то непомітно спускалась трошки нижче, то знов піднімалась.

Знов Микиша зашепотів: тому вже хотілось і їсти, і спати, і купатись. Трое ремісників пошепотілись між собою, одповзли й потихеньку пішли додому. Посмітюха перекотився на їхнє місце й накрив голову кашкетом з другого боку.

— Васю! — знов потихеньку гукнув Задьора.

Васько, замість відповіді, підвів червоне від утоми й сонця лице й мовчки погрозився палицею.

— От біс його зна... — пробурмотів Задьора. — Доки ж він там стоятиме?

Микиша обома руками сердито почав чухати собі шию, голову, спину. Сонне, пухке лице його з маленькими очима почервоніло і розпарилось.

— Ну, їй-богу... — захмикав він. — От це, то й... Коли ж вона вилізе? Може завтра? І що вони, той... І мухи ще...

Словом, справа затягалась бозна на скільки. Головне, справді, було невідомо, коли ж тій гадюці захочеться вилізти. Та й чого вона неодмінно вилазитиме зовсім? Визирне одним оком, побачить, що та людина ще тут, та й знов сховається. Її ж не перестоїш.

— Васько-о, — жалібно загунав Микиша, — вилазь уже!..

Тоді Васько пустив униз руку, задер голову й неголосно промовив:

— Ідіть собі додому, мене не ждять. Я не вилізу поки не достану рубля. Він там, у дірці... Та, той, Задьора, знайди до нас та скажи, що я ночуватиму в тебе. Чуєш? А тепер, скажи, пішов за арифметикою до Сашка. Чуєш?

І вже знов підняв руку з палицею.

Та то, виходить, він аж почувати збирався на отій приступці?! Оце добра справа!

Задьора, Микишка й Посмітюха почали пошепки радитись, що ж його робити. Покинути тут самого Васька, як він каже, розуміється, ніяк не можна було. Але ж сидіти тут над проваллям, не ївши цілий день, також не випадало. Отож постановили так: Посмітюсі з Микишкою іти додому, розстаратися там на їжу й таскати сюди, а Задьорі сидіти тут і ждати їх. Вони всі разом поїдять і Васькові на шворці спустять туди, на його чортову приступку, щоб вона була раніше завалилась.

Микиша й Посмітюха охоче пристали на таку постанову й швиденько одповзли по кручі. За ним пішли й ремісники. Зосталися над проваллям тільки Васько на приступці та Задьора над ним.

— Васько! Микиша з Посмітюхою пішли до міста та принесуть нам їсти! Чуєш, Васю?

Васько, не підводячи голови, хитнув нею кілька раз і застиг. А Задьора поклав голову на лікоть і став дивитись на місто.

— о —

Коли сонце напікало Задьорі один бік до того, що здавалось, от-от закуриться сорочка на йому, він перевертався на другий бік, закривав кашкетом другу сторону голови й знов лежав. Часом він одповзав за кущі, нищпорив поміж ними, шукаючи пташиних гнізд, лежав у холодочку й знов вертався над провалля. Васько все стояв так само, замахнувшись палицею над діркою, не міняючи пози, не ворушачись, як заклятий навіки в такій постаті. Чи не заворожила його ота сама гадюка? Може то відьма перекинулась у гадюку й зачарувала його там? Може він уже неживий?

Ні, палиця ледве помітно похитувалась і здригувалась у руці. Часом голова крутилась то туди, то сюди, — мабуть, мушки вже так лізли в ніс та в очі, що не було сили видержати. Та й сонце ж повинно було як пекти!

Потім у яр прийшла компанія гімназистів грати в скраклі. Задьорі було млосно дивитися униз і через те він ліг лицем до неба й слідкував за хмарами. Як

воно так робилося, що от зовсім маленька хмаринка, а щодалі, то ставала все більшою та більшою, розпухала, прибирала різні форми, стаючи подібною то до сивого діда з короною на чолі, в довгому балахоні, то до ліжка з величезними подушками; один раз було пожоже навіть на Посмітюху з його качиним носом.

Гімназисти внизу так завзято кричали, реготались і гупотіли, бігаючи, ногами, що Задьора боявся, якби Васько не глянув униз. Але Васько стояв, як статуя. От упертий, це ж не дай Бог! Ну-ну! Невже ж він і ніч стоятиме там? А як засне та впаде? От бісової душі гадюка, й залізла ж якраз туди! Та хіба її не можна вигнати?

Задьора почав думати, як би вигнати гадюку, але нічого не придумувалось, бо страшенно хотілось їсти й сонце пекло немилосердно. А Микиша й Посмітюха десь пробідали собі та пішли на річку купатись.

В яру затихло. Вже розійшлись і гімназисти. Сонце спустилось нижче. Васько раптом хитнув палицею, націлившись бити. Але так і застиг знову.

— Васю! — крикнув Задьора. — Що там?

Васько погрозив палицею. Але Задьорі так цікаво було знати, чого замахнувся Васько, що він знов закричав.

— Може гадюка вилізла?

Васько мовчки захитав головою. От, проклята пара, утекла знов. І що б то вилізти трохи далі, — мабуть, тільки носа показала. Раптом Задьорі майнула чудесна думка в голові.

— Васю! Слухай, Васю! А знаєш що? Ти, Васю, викури її! Знаєш, запали над діркою соломи й кизяку і махай рукою, щоб дим туди йшов.

Задьора аж навколішки став од хвилювання.

— Є в тебе сірники? Нема? Ну, то в мене є. Сій, Васю, в тебе ж кизяків нема. Я тоді зараз спустю і сірників, і кизяк. Сій, Васю, я зараз. Ми її, чортову душу, звідти викуримо.

Васько не сперечався. Чи думка Задьори видалась йому такою дотепною, чи вже знесилився вкрай, але рука з палицею йому опустилася. Він почав утиратися

од поту, чухатись, а потім присів біля стіни, ухопившись одною рукою за шворку, а другою затуливши голову від сонця, заплющив очі.

Задьора тим часом назбирав кизяку за кущами, склав їх у купку, примостив між ними коробочку з сірниками й підліз до краю провалля.

— Васю! Чуєш? А ну, одв'яжи від себе на хвилину шворку. Чуєш, Васю?

Васько пошарпав шворкою, — значить чув.

Задьора аж чухався од нетерплячки. І як воно зразу в голову не прийшло викурити її звідти?

А коли Васько крикнув знизу, як було спущено кизяк з сірниками, — «Є!» — Задьора бігом перебіг на ріжок провалля й майже до половини висунувся над ним, щоб краще стежити. І вниз дивитись чогось уже не так страшно було. Який там страх, коли йому така чудесна думка в голову прийшла? От якби тільки Васько як слід зробив усе, щоб дим ішов просто в дірку!

— Васю, ти, знаєш, поклади трошки сухого бур'яну в саму дірку! Чуєш, Васю?

Васько обмотав себе знов шворкою. Він уже спочив і рухався бадьоріше. Взявши палицю в праву руку й притулившись всією спиною до стіни, він лівою рукою примостив кизяк і сухий бур'ян під діркою. Наклав і в саму нору трохи бур'янинок, щоб по них, як по трубах, ішов туди всередину дим. Підпаливши, він наготовленим віхтем з трави почав гнати вогонь і дим у дірку. Бур'ян весело затріщав, спалахнув, лизнув кизяк, кизяк закурів, і гострий, ущільнений, солонкуватий дим густим клубом полетів угору аж до Задьори, закривши собою й дірку.

Васько зручніше став і наготовився знов, піднявши руку з кийком догори. А лівою рукою все ж таки не переставав віяти на дим.

І вмить Задьора побачив, як Васькова палиця здригнулась, піднялась трошки вгору і зразу впала на щось. І знов метнулась і впала. Васько несамовито вже гатив по гадюці, аж курява здійнялась, і шматки горілого кизяку з димом летіли вниз у провалля.

В цей час якраз у кущах з'явився Посмітюха. В руках у нього було щось замотане в біле. Він чогось був стривожений, озирався на когось назад, але Задьорі було не до того.

— Ну, Васю? Ну? — кричав він униз і трохи-трохи не плигав туди. — Убив, Васю?

— Кого? Що? Гадюку? — захвилювався Посмітюха і, живо лігши животом на землю, поповз до Задьори.

Васько в цю хвилину підняв на палиці вбиту гадюку й крикнув:

— О! Дивіться!

Задьора заверещав од радості й почав лупити Посмітюху кулаком в спину.

— Тю, та йди ти к чорту! От крендель! Бо як дам...

— Васю! Кидай її вниз! Кидай, знаєш, униз, ми її там знайдемо. Кидай, Васю!

Васько, немов милуючись, ще якийсь час потримав чорне, як плетений гарапник, тіло на палиці, потім злегка підкинув його. Гадюка блиснула лускою проти сонця й полетіла вниз.

Тоді Васько одгорнув кийком надгорілий кизяк коло дірки, закачав рукав і всунув руку в дірку. І зараз же лице йому заблищало білими зубами й засміялось: він витяг руку, взяв карбованця в пальці й високо підняв його догори.

— Є-е! — закричав він і потяєс рукою.

Задьора знов заверещав, од захвату сів верхи на Посмітюху й почав гоцати на ньому.

— Та ти! Та Задьоро! Та йди к чорту, упадем обидва вниз!

Задьора метнувся до провалля.

— Васю! Стій, ми тебе будемо...

Але не договорив: Васько вже перебирав руками, підпихався ногами і, як по бльокові, швидко підсувався вгору. Ну, не дурно ж він мав п'ятьорку за гімнастику, а за поведінку — три.

Але як він піднявся вже до самої гори, тут і Задьора і навіть Посмітюха схопили його за руки й витягли на землю. Васько ліг, одкотився далі од провалля й вийняв з кишні рубля. Лице йому сяяло, очі блищали;

сяяв і блищав карбованець, а разом з ними сяяв Задьора.

— Що, Посмітюха, — взявся в боки Задьора, — пропали твої чорнорябі? Га? Пропали? А що? Ага! А ми таки достали рубля! А що?

Посмітюха нетерпляче пацнув на Задьору ногою і, удаючи дуже заклопотаного, сердито сказав:

— Та одчепись ти!.. Тут он біда случилась¹⁾, а ти з своїм рублем. У Микиші картуза зняли.

Задьора враз перестав сміятись, а Васько повернувся до Посмітюхи всім тілом і навіть сів.

— Хто? Коли?

— Та оце...

В цей мент за кущами зачувся плач, — то плакав Микиша. Він виліз з-за куща й став кроків за два од Задьори. Рожева сорочка його була роздерта на плечі, голова без кашкета, жовте волосся з білими кінчиками стирчало на всі боки. А по пухлих, засмажених щокках рясно котилися сльози й забігали у рот. Микиша облизував їх язиком, знов кривив губи й гірко, мовчки плакав.

Виявилась така історія. Посмітюха й Микиша пообідали собі дома, розстарались хліба, тарані, зеленої цибулі й пішли знов на гору. Ну, нічого, ішли собі. Та пішли не по Садовій, а через городи. Ну, нічого, ішли собі. А там, у того Шевчука такий ловкий аґрус росте, і під самісіньким парканом, так що в щілину видно. Ну, чорт його зна, нікого не видно було. Полізли. Та тільки до куща, а тут звідки й узявся сам Шевчук. Жилетка розстєбнута, у руках здоровенна гиляка. Як вхопив Микишку за шию та й підняв на аршин од землі. Он сорочку геть чисто подер на плечі.

Тут Микишка заридав у весь голос і облизав губи. Ну, а потім той масалка зняв з Микиші картуза й перекинув Микишу через паркан. Трохи не вбив.

І знов Микишка заплакав у голос. Але рукавом сліз не втирав, бо од сліз дуже линяє сорочка.

Сам Посмітюха встиг утекти. Але як тепер Микиші

¹⁾ Случилась — трапилась, сталась.

додому йти без картуза? Картуз зовсім новенький, на свята куплений; мати ж його вб'є тепер.

Тут Микишка вже сів на землю, уткнув лице в траву й так заплакав, що Задьора ввесь скривився, почав зідхати й непокірно переступати ногами, от-от заплаче.

Васько стиснув ниточкою губи, спинив пальцем кузочку, що лізла під нього, й помалу спитав:

— А скільки... той... скільки стоїть картуз?

— Казав Микиша, дев'яносто п'ять копійок. Так, Микишо?

Микиша трохи затих, зібрався з силами й глухо з трави сказав:

— Та-ак...

І знову почав плакати.

Васько подражнив пальцем кузочку, потім помалу підвівся і, не дивлячись ні на кого, сказав:

— Ну, ходім...

— Куди?

— Та до Шевчука. Нехай картуза оддасть.

— Ну, оддасть він тобі. Ого! Такий крендель, якраз.

— Так заплачимо ж...

І Васько показав карбованця.

— Ну, як так... Микишо, вставай! Годі плакати, картуз буде.

Микиша помалу встав. Сльози розмазались по всьому лиці, й на нього поналипало з землі. Ну, коли буде картуз, то можна й сорочкою вже втертись. Микиша мазнув одним рукавом, нап'явши його на кулак, потім другим, облизав решту сліз, підтягнув носом і пішов за всіма.

Шевчук, справді, був у розтебнутій жилетці. Він сидів на призьбі й щось стругав кривим, як серп, садочним ножиком. Біля нього лежала руденька з сивим хвостом і вухами собачка, в якій від старости видно було зуби. Коли хлопці ввійшли в двір, вона тільки встала, хрипнула разів зо два та й лягла коло самих ніг хазяїна. На призьбі лежав новенький синій Микишин картуз.

Шевчук глянув на Васька з-під сивих, суворих, кошлатих брів, наче з-під кущів визирнув, і сказав:

— А що скажете? Цить, Дамка, на место!

Дамка й не думала гавкати й сама сиділа на «месті», — він, мабуть, здавна звик так говорити до неї.

Васько вийняв карбованця з кишені і, мнучи його в пальцях, сказав, похиливши голову:

— Ви зняли оце картуза з одного хлопчика?

— Ну, то що?

— То оддайте. От гроші.

І Васько, не дивлячись на діда, простягнув новенького карбованця.

Дід Шевчук зміряв його очима й сказав:

— Цить, Дамка! А ти ж йому хто, брат старший, мабуть?

— Ні, так... Товариш.

— А де ж ти гроші взяв?

— Та... Оддайте, діду...

— Скажи, де взяв гроші, то оддам. А може ти вкрав?

Васько твердо глянув на діда, потім перевів очі на його жилетку з жовтими, мідними, як у циган, бурульками, замість ґудзиків, і басом сказав:

— Бабуся на празник подарувала.

— Хм... Так... — мигукнув дід і забув сказати: Цить, Дамка. — Така-а, значить сторія. Так ти це викупити хочеш?

Васько хитнув головою й став дивитись на Дамку. В неї од очей ішли вниз по мордочці аж до зубів мокрі сліди од старечих сліз.

— Так-так... А як тебе звуть?

— Васько.

Дід узяв з призьби картуз, потер його рукавом своєї сорочки й простягнув Васькові.

— Ну, Васько, бери ж картуза, та тікайте, а то нацькую собаками. Цить, Дамка! Та щоб я вас більше коло агрусу не бачив. А гроші сховай у кишеню. Кругом, марш! Дамка, на место!

Васько взяв картуза, постояв трохи, сказав шепотом «Спасибі» й помалу пішов назад.

— Спасибі, діду! Більше не будемо красти у вас агрусу! — дзвінко сказав Задьора й, озирнувшись на Дамку, додав: — Дамка! на место.

Дамка не ворухнулась, а дід Шевчук дивився дітям услід як з-під стріхи, і в старих очах його чи сонце, чи сміх блищали, того Дамка розібрати не могла, бо погано бачила.

А коли Васько увечері прийшов додому й його спитали: «А карбованця профіськав?» — він вийняв його з кишені, притулив до щоки й сів близько-близько до бабуні. Від бабуні пахло все так само житнім хлібом, клунею й широким сонячним степом.

ФЕДЬКО-ХАЛАМИДНИК

Це був чистий розбишака-халамидник.

Не було того дня, щоб хтонебудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму «закадишному» другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом.

Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти, як діти, — граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж неодмінно, щоб битися, щоб щонебудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці.

Наприклад, таке. Ліплять хатки з піску. Перед будинком, де жив Федько, була незабрукована вулиця і там завжди грузли в піску коні. Після дощу цей пісок ставав ліпким і вогким, — для будування хаток нема краще. Поставиш ногу, обкладеш її піском і виймай потихеньку. От і хатка. Хто хоче, може навіть димаря приробити. Коло хатки можна тин виліпити, а за тином натикати сінинок — і сад е.

А між хатками йде вулиця. Можна в гості ходити одно до одного.

Федько теж ліпить. Але раптом встане, подивиться-подивиться і візьме та й повалить усе чисто — і своє, і чуже. Ще й регочеться.

А як хто розсердиться або заплаче, так і штовхана дасть. Битись з ним і не пробуй, — перший по силі на всю вулицю. Враз тобі дасть під ніжку, зімне, насяде й пита:

— Ну? Наживсь на світі? Говори!

Як той каже, що наживсь, то милує; а як пручається — іще б'є.

Або пускають хлопці змія.

Пляц великий, — ні будинків, ні крамниць, розбігтись є де. І вітер там раз-у-раз найкращий.

От заносять змія.

Федько сидить у себе на воротах, як Соловей-Розбійник на дереві, і дивиться. Він усе любить або по дахах лазити, або на воротах сидіти. Ворота високі, і там ніби скринька така зроблена. В тій скринці й засіда Федько.

— Пускай! — кричить той, що держить.

Змій виривається, але зразу ж козирає й б'ється об землю.

Федькові досадно: дурні, хвіст короткий! Але він сидить і не кричить нічого. Його думка зовсім інша.

Хлопці догадуються і прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змії плавко й легко здіймається гору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змії кокетує й хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче щось на вухо то з одного боку, то з другого. А як дерчітки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змії у ньому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно й він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од нього дирчання дирчіток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стюпка там угорі і тягне за нитку, пустує там і дирчить униз.

Нитка уже дугою пішла. Ех, погано путо зроблено! Як добре зробити путо, нитка не дасть дуги. Ну та нічого — розсотуй далі.

Нитка ріже руку, але то дурниця. Змії все далі й далі в'ється в небо, стає менший та менший.

— Телеграму давай!

Пускається телеграма. Біленький папірчик начіплюється на нитку й підсовується трошки вгору. Вітер підхоплює — і пішла телеграма. Ось зачепилась за вузлик і пручається; виривається, от трохи не крикне вниз: «не пускають!». Але тут треба шарпнути нитку. Вітер

знов підхоплює, попливла знову вгору біла вісточка. Ось уже вона недалеко, вже вона в тому місці, де навіть Гаврик не може бачити нитки. Ось-ось змія прочитає телеграму.

Але тут всі разом чують крик і переводять очі з змія на землю. Іде Федько. Іде і кричить. Він міг би підійти тихенько, так що й не почув би ніхто, — але Федько того не любив. Він ще здалеку кричить:

— Ану, гей там, давай сюди змія!

Буде однімати. Федько іде змія однімати.

Руки в кишені, картуз набакир, іде, не поспішає.

Але тікати й не пробуй, Федько усяку собаку випередить.

Хлопці починають швидко зсотувати нитки. Але що то допоможе?

— Давай змія! — підходить ближче Федько.

Гаврик кривить губи і хмикає. Стьопка зблід, але хутко зсотує нитки, зиркаючи на Федька.

Спірка піднімає з землі камінь і кричить:

— Ану, підійди! Ану!

Але Федько навіть рук не виймає з кишень і таки підходить. — Давай сюди змія! — Тут він уже виймає руки з кишені, бо Спірка затуляє собою Стьопку й піднімає руку з каменем. Але сам Федько каменя не шукає, він тільки дивиться за Спірчиною рукою.

— Даєш змія?

— А це твій змій?

— Одніму та й буде мій.

— Овва! Задавака! Так і провалю голову, тільки підійди.

— Ану, бий!

Федько навіть груди підставляє, так наче йому тільки того й хочеться, щоб його вдарили каменем. Чуб йому стирчком виліз з-під картуза, очі хутко бігають.

А Стьопка зсотує, а Стьопка зсотує! Змії тільки диркає далеко вгорі та шарпається і не розуміє нічого, що там сталося внизу, чого його так скоро тягнуть назад.

— Ну, бий же! Ех, ти! — боїться... Я он без каменя, на вас трьох.

— Льонька, Ва-сь-ко! — раптом кричить Спірка. — Сюди и!.. Федько змія однімає!

Але Федько вмить зривається з місця, налітає на Спірку, левко підставляє ногу й кидає його на землю. Тут же підскакує до Стьопки, хапає нитку і рве її до себе. Нитка тріскає, змії диркає. Гаврик плаче, а Федько намотує нитку на руку й помалу задом іде додому. Вигляд у нього гордий. Спірка й Стьопка кидаються на нього, очі аж горять, шпурляють камінням, але Федько тільки угинається й регоче.

— Халамидро! Ну, не попадайся ти на нашій вулиці! Босявка! Зараза!

А Федько все іде та іде. Змії уже його.

Але тут, буває, візьме й зробить несподіване. Коли вже хлопці далеко й не можуть йому нічого зробити, він раптом вертається й віддає змія. Навіть принесе ще своїх ниток і дасть.

— На твого змія! Думаєш, мені він потрібний? Схочу,

зроблю з цілого листа. Тато з друкарні принесе червоної бумаги¹⁾, так он якого зроблю. . .

Але так не часто буває. Частіш кінчається тим, що хлопці біжать додому, жаліються, а їхні тато чи мама ідуть до Федькової матері і теж жаліються. А Федькові ввечері вже прочуханка. Але й тут Федько не як всі діти поводитьсь. Він не плаче, не проситься, не обіцяє, що більше не буде. Насупиться й сидить. Мати лає, грозиться, а він хоч би слово з уст, сидить і мовчить.

Приходить тато з роботи. Він стомлений і сердитий. Руки сиві од олива літер, які він складає в друкарні. Щоки теж ніби оливом налиті, худі-худі борода на них така рідка, що видно крізь неї тіло.

— Що? Вже знов? — питає він, глянувши на Федька.

Федько ще більш насупляється й починає колупати пальцем кінець столу. А мати розповідає.

— Правда то? — питає батько в Федька.

Федько мовчить.

— Кому ж я говорю? Правда те, що мати каже?

— Правда, — тихо одмовляє Федько.

— Скидай штани.

Федько мовчки встає, скидає штанці й чекає, похиливши голову.

Батько зійма з себе ремінь, кладе Федька на стілець і починає бити.

Федько здригається всім тілом і шарпа ногами.

— Лежи! — кричить батько.

— А кляте ж яке! А кляте! — сплескує руками мати. — Хоч би ж попросило тата, хоч би заплакало. Камінь, а не дитина! Сибіряка якийсь. . .

Вибивши «сибіряку», батько вийма з кишени дві або три копійки й дає йому.

— То тобі за те, а це за те, що правду говориш. . .

Федько витирає сльози, що виступили з очей, бере гроші й ховає в кишеню. Він за ремінь не сердиться, — він розуміє, що так і треба. Але й три копійки бере, бо справді, не брехав. Якби він схотів, то міг би одбрехатися, але Федько брехати не любить.

¹⁾ Палеру.

Не любить також Федько й товаришів видавати.

Батько й за це Федька хвалить, а мати так само сердиться.

— Так-так, потурай йому, давай йому гроші, давай. Він навмисне робитиме бешкет, щоб правду сказати... Розумний батько, вчить сина. Замість того, щоб повчити його за те, що покриває других, він хвалить...

— Нічого, стара... За все бити не можна. За що бити, а за що й хвалити...

— Так-так! Хвали його, хвали...

А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушував його, і бідненький Толя приходив додому задрипаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула й теж делікатна, трохи не вмлївала, бачачи таким свого Толю.

— Де ти так убрався? Хто це тебе так? — жахалась вона.

Толя, плачучи, казав, що він не винен, що Федько призвів на те.

В той же вечір батько Федьків допитував уже «сибіряку».

— Ти лазив з Толею драть горобців?

— Лазив.

— Ти порвав йому штанці?

— Він сам порвав. Не вмів лазити, а береться. Хай не лізе.

Але тут вмїшувалась мати.

— Та як ти смієш так говорити? То дитина благородна, ніжна, а ти, мужиченя, з ним так, як з Стьопкою. Та через тебе нас з квартирі виженуть... Щоб ти не смів підходити до нього, мурло ти репане. З свинопасами тобі гратись, а не з благородними дітьми. Нещастячко ти моє! І за що мене Бог покарав такою сибірякою... А батько нічого йому не скаже, роби, синку, що хочеш, бий дітей, хай нас виженуть з квартирі...

Батько мовчить і хмуρο дивиться в вікно. Надворі вечір. З вікон хазяйського дому ледве чутно вибиваються звуки ніжної музики. Тепло й затишно там. Батько Толин десь походжає собі по просторій хаті, задумливо слухаючи музику. Тут же, мабуть, Толя — чистенький, ніжний, з щічками, як проскура. Мати грає. Ні сварок у них, ні бруду, ні клопоту. Пожилці їм знесуть плату за квартиру, мужики за землю грошей привезуть. Їх ніхто не вижене з квартири, хоч би Толя як обідив Федька.

— Скидай, сучий сину, штани! — раптом грізно звертається батько до Федька.

Федько з-під лоба дивиться на тата.

— За віщо? — ледве чутно питає він.

— За те, що водишся з благородними дітьми. Я тобі, паршивцю, скільки раз казав: не смій з панами водитися. Не кумпанія вони тобі.

— Та я з ним не водюсь, він сам лізе.

— Жени його під три чорти од себе... Яка він тобі кумпанія?.. Лягай!

Федько лягає, але батько так б'є, що мати застається зовсім невдоволена.

— о —

А на другий, третій день Федько знов спокушає Толю. І спокушає якраз у такий момент, коли не одному чоловікові в голову б того не могло прийти.

Скажемо, так. Надворі буря, дощ ллється з неба такими патьоками, наче там тисячі Федьків перекинули тисячу діжок з водою. Хмари аж сині, кошлаті, так і розрізають їх зеленаві блискавки. Грім тріскає з такою силою, що аж посуд дзениць у шафах.

Толя, притаївшись біля вікна, дивиться на вулицю. Пусто, нема нікого, все поховалось. Тільки з гори біжить цілий потік брудної води з бульками. Дощ січе воду, камінь, стовпчики. З ринв цілі водоспади спадають в палісадник. Темно, сіро, страшно. Мама у себе в покої лежить з пов'язаною головою — вона не виносить бурі і завжди хворіє.

Толя теж заховався б кудись, але мама заборонила

йому сидіти біля вікна і через те Толі страшенно кортить ще посидіти й подивитись.

У, який буйний та брудний потік біжить по вулиці! І де він береться завжди?

Трах-тах-тах! — лускає грім, і лампа в їдальні дзвенить.

Толя тихенько хреститься й блідніє, але сд вікна одійти не може.

І раптом він бачить щось надзвичайне. На вулиці, в самому потоці, під дощем, мокрі, без шапок бредуть Федько, Стьопка й Васька. Вони позакачували штанці аж до живота, пацають ногами, сміються, щось, видно, кричать. Їм весело й любо! Вода, мабуть, тепла, а дощ, як душу лазні, так і обливає їх. Ось Федько підставляє лице під дощ, ловить краплі ротом. Які в них смішні мокрі голови!..

Васько щось найшов у воді. Що то?.. Підкова. Федько ховає в торбинку. Вони знов назбирають гвіздків,

підків, залізячок! А Федько раз найшов навіть п'ять копійок!

Толя стає у весь зріст на вікні й маха руками, щоб його побачили. Але хлопці не дивляться на вікно. Вони пацають ногами, бовтаються, грім тріщить у них над головами, але їм те й за вухом не свербить. Хмари над ними такі страшні, що дивитись моторошно, а їм якраз і мило, — дощ, значить, ще довго буде.

Ось вони пританцьовують, мабуть, співають:

«Іди, іди, дощику,
цебром,
цебром, — цебрицею
над нашою пшеницею».

І дощ іде їм на голову, на плечі, на руки. Сорочки поприлипали до тіла, потік біжить-біжить, грім тріщить.

Але Толі грім уже не страшний. Толя й сам би побіг на вулицю. Він ще дужче маха руками, але постукати боїться, бо мама почує.

Нарешті, Федько помічає Толю й почина махати рукою, закликаючи до себе. Васько й Стьопка теж вимахують, показують підкови, гвіздки, пацають ногами, підскакують. Васько пада й сідає просто в воду, Федько і Стьопка регочуться, а Васько за ними.

Толя раптом зстрибує з вікна, швидко скидає черевички, закачус штанці й тихенько вибігає в сіни, з сіней на ганок. На ньому бархатові курточка й штанці, — жалко їх. Але хлопці вже коло ганку і кричать:

— Іди, не бійсь! Дощ теплий.

— Та йди! От баба, мнеться. . . Раз-два!

Толі холодно і страшно, але він не хоче, щоб його звали бабою. Він сходить з ганку й обережно іде до хлопців. Ніжні, випечені ніжки його спотикаються, брудний потік залива бархатові штанці, дощ враз вимочує акуратно зачісане волосся й курточку. Спершу від цього холодно, але потім робиться так славно, мило. Толя од приємности аж вищить і паца ногою по воді. Хлопці теж кричать і, схопившись за руки, біжать униз. Толя посередині.

Вечері Толя хворий, гарячий лежить у постелі, а Федька кладуть на стілець і луплять.

Наставала весна. Сніг зробився жовтий і брудний, а лід на річці такий, як намочений цукор. Потім почали текти річечки по вулицях і стала парувати земля на сонечку.

Раз під вечір Стьопка, Грицик, Спірка та інші хлопці пускали кораблики на вулиці.

В цей час вийшов Толя на ганок і дивився на них. Він сам не пускав, бо йому суворо заборонено було бавитися з вуличними хлопцями, але стояти на ганку можна було.

Раптом звідкись прийшов Федько. Кожушок його був весь мокрий, чобітки аж порижіли од води, шапка в бо-лоті. Але він весь сяєв і махав величезною палицею, яка була вдвоє більша за нього.

— Хлопці! А де я був! — закричав він ще здалеку.

Всі кинули кораблики й підбігли до нього.

— А де? А де?

Федько ловко заткнув палицю в купу мокрого снігу, зняв шапку й витер піт.

— Ху! От так наморився, братця! Ну, так і робота була!

— Та де ж ти був? Яка робота?

— На річці був. Там таке-е!.. Крига йде страшенна. Базарний місток знесла геть. Он як! Ми ловили дошки... Я такого дуба витягнув, що ой-ой-ой!

Хлопцям аж дух захопило... А вони й не знали!

— Та брешеш? Правда?

— Піди подивись. Сидять тут, кораблики пускають... Я завтра у школу не піду, зранку на річку збираюсь...

— Як у школу не підеш? А батько?

— От штука! Візьму та й не піду. Здоров, Только!

Толя чув усю розмову і йому страшенно кортіло розпитатись, як там на річці крига йде. Але він терпіти не міг, як йому цей Федько говорив «Толька». Наче він йому товариш.

Толя одвернувся й нічого не сказав, немов не чув Федька. Але так було цікаво послухати, як крига йде на річці, що він зараз же повернувся і сказав:

— Здоров! Ти був на річці?

— Був.

— Здорово йде?

— Біжи подивись, як мама пустить, — посміхнувся Федько й одвернувся від Толі.

Толя почервонів, — як він сміє насміхатися, мурля погане! Як пожаліється татові, йому зададуть!

А Федько розказував тим часом далі:

— Вся річка йде. Страшенно так суне та тріщить... А наро-о-ду на березі, повно! Один хлопець хотів поїхати на кризі та злякався, а я завтра поїду.

Толя хотів іти додому, але зачувши ці слова, навіть зійшов униз до хлопців.

Хлопці теж були вражені, — от скажений цей Федько! Там десь дивитись страшно, а він полізе туди.

— Та на саму кригу полізеш?

— А тож куди! От і палиця вже є, — показав Федько на застромлену палицю. — Весело на кригах. Я бачив, як торік їздив Антошка... Та я тоді не дістав палиці... Гайда завтра разом? Га?

Спірка і Стьопка почухались: у школу треба.

— Е, в школу! один день пропустямо, от біда велика! Толі страшно було слухати такі розмови, але він не мав сили одійти.

Хлопці почухались і таки рішили йти завтра до річки. Умовились, що всі трое зійдуться на цьому самому місці рівно о восьмій годигі.

Коли Федько прийшов на другий день на призначений пункт, він застав там Спірку, Стьопку... Толю.

Толя був увесь закутаний у шарфики, з-за яких визирав тільки кінчик носа та оченята! Оченята йому були якісь чудні, не то винуваті, не то злякані.

Федько здивувався.

— А ти чого? Може теж з нами?

Толя трошки почервонів і сказав:

— Я тільки підійду, подивлюсь, а потім піду в школу.

— Іди, дивись, — згодився Федько й почав витягати з снігу палицю. Він її сховав туди ще вчора ввечері.

Палиця чудесна була! На кінці гостра, ще з гвіздком: як устромиш у кригу, не посковзнешся. Книжки Федько прив'язав собі на живіт і закрив кожушксм. Смішно було дивитися, що він став такий пузатий.

— Ніче твій тато... — сказав Спірка Толі.

То була правда, сам Толя це бачив, але йому все ж таки досадно стало. «Тато»... Зовсім не «тато», а «папа». А потім, що ж тут такого, що у його папи більший живіт, ніж у їхніх тат? Бо його папа багатий, ст і все.

Толя їм нічого все ж таки не сказав, він був хлопчик делікатний, вихований. Федько, той, якби зачепили його тата, зразу б грубості почав говорити, а то й битись поліз би.

А Толя навіть щось сказав до Спірки. Але Спірка не чув, бо вони в той час підійшли до спуску з гори. Тут уже не до балачок, — стало видно річку. Поводі ще не було, але яка стала чудна річка! Вся сіра, покопирсана, ряба. На березі комахнею стоять і ходять люди. Сонце хитро виглядає з-за парового млина. Галки кудись летять довгими рядами і кричать. А як блищить кінчик хреста на Богоявленській церкві! Ух, гарно!..

— Ану, навипередки! — раптом закричав Федько і, як вихор, зірвався з місця.

Стюпка і Спірка заверещали й побігли за ним.

Толі теж хотілось заверещати і побігти, і навіть фицнути так само ногою, як зробив Стюпка. Але він того не міг зробити: кричати на вулиці не личить благородним дітям, бігти ж трудно, бо кожушок його такий довгий та тяжкий, а на ногах глибокі кальоші. Та ще на спині ранець з книжками.

Толя тільки дивився, як миготіли ноги Спірки та

Стьопки. Ось Стьопка загубив книжки. Зупинився, підхопив, знов фицнув і полетів за передніми.

Толя догнав їх аж коло самої річки. Зблизька річка здавалась ще чуднішою. Видно було, як помалу тяжко йшла крига. Лід тріщав, лускався, крижини лізли одна на одну, чисто було схоже на те, як женуть великий гурт волів. Вся сіра маса худоби сунеться помалу, а деколи один віл вилізе на другого, й тоді в тому місці починається гармидер, воли налізають один на одного, стоять, крутяться, аж поки ті, що почали гармидер, не проштговхнуться наперед. По всьому березі стоїть народ. Хлопці жевжиками просуваються поміж дорослими й безперестанку кричать дзвінкими, веселими голосами. Скільки тут школярів, які завтра скажуть учителям, що їм у цей день «голова боліла», й вони не могли прийти «до кляси»!

А річка все суне і суне вперед. Крижини з мокрим рипом труться одна об одну. Вони такі поважні та старі, аж жовті. Звідки вони припливли сюди? І куди попливуть? От сісти б на одну з них і їхати на ній десь далеко-далеко. Крутом другі крижини, їх треба одпихати, щоб не лізли на цю, а то як налізуть, то потоплять. Добре, як встигнеш перестрибнути на другу, а як шубовснеш у воду. А вода, ух, чорна, глибока та холодна, аж пищить.

Але знаходяться смільчаки, що стрибають на крижини і їдуть на них який час. Десятки хлопчачих очей з заздрістю слідкують за молодцями. А молодці візьмуть та ще й ногами потопляють по льоду, от, мовляв, крига яка, не провалиться. Деякі з них перестрибують на другі лідяки й навмисне зупиняються на самому кінчику над чорно-синьою, густою водою.

— Ану, ти там! Хочеш раків половить? — кричить хтонебудь з дорослих на молодця. — Злізай на берег!.. Шубовснеш в воду, витягай його!..

Молодець ніби не чує, але, потопавши на кризі, сходить на берег.

— o —

Толя часто поглядав на Федька: ну, що ж він не йде

на кригу. Федько щось говорив Стьопці і Спірці й показував на річку головою.

Толя підійшов ближче й почав слухати.

— ...А то що! Стрибають тут... — говорив Федько. — Подумаєш, яка штука. Ні, нехай хто на той бік по кризі перейде, от буде герой!

— Ну, на той бік! — покрутив головою Стьопка, — як затре кригою, що будеш робити?

— А ти на другу! — блиснув очима Федько. — А з тої ще на другу!.. От зроби так! Зробиш? Га?

— А ти зробиш?

— Може й зроблю...

Толі страшенно хотілось подивитись, як Федько буде стрибати з крижини на крижину. Він пострибає і, розуміється, злякається й почне плакати; його знімуть з криги, а всі потім будуть з нього сміятися. Хай не дається.

— Нізащо не зробиш! — сказав Толя Федькові, киваючи на річку.

Федько мовчки подивився на нього й нічого не сказав. А Толя бачив, як у Федька навіть губи побіліли, а очі стали такі чудні, гострі, коли він вдивлявся в кригу. Ага! Мабуть, боїться.

— Ану, спробуй! — знов сказав Толя. — Ти ж хвалився, що будеш їздити на крижинах. Ану!

А крижини сунули та сунули. Іноді вони розривалися й між ними робилась чорна, страшна латка води. В тій воді плавала солсма й трісочки. І солома, і трісочки крутились і десь зникали, — так вертіло там воду.

— А давай об заклад, що перейду на той бік! — вмить звернувся Федько до Толі.

— Ба не перейдеш!

— Ну, давай! Об що йдеш! Як перейду, даси мені свій ніжик, що з костяною ручкою. А як не перейду, я тобі дам свого чижика. Хочеш?

Толі зовсім не хотілось чижика, — навіщо йому чижик? — але він згодився.

— Ну, добре! Давай руку! Спірка, перебивай!

Спірка перебив, і Федько став тісніше підперізуватися, оддавши Стьопці свої книжки.

— Тільки ви мовчіть... — тенором сказав усім Федько. — А то, як побачать, що я хочу переходити на той бік, то не пустять. Нехай думають, що я хочу коло берега походити.

— Добре!

Федько підперезався, взяв у руку палицю, спробував її й насунув щільніше шапку:

— Ну, гляди ж! — промовив він до Толі якимсь чудним голосом і пішов просто на кригу.

— Федько пішов! Федько пішов! — закричали хлопці, які вже давно зачіпали його, щоб ішов на кригу.

Федько стрибнув на лід і, наче пробуючи його, потопав ногами. Крижина добра була, товста, міцна.

Федько потрошки наблизився до другої, походив і палицею зміряв, чи товста. Потім озирнувся до берега й раптом стрибнув на другу крижину.

Спірка, Стьопка й Толя дивились за ним з замиранням серця.

— А куди ти там? — закричав до Федька якийсь робітник збоку. — Куди понесло тебе? Вертайсь назад!

Але Федько, мов не чуючи, підбіг на край своєї крижини і знов став тикати під нову крижину. Та була зовсім тонка. Спробував надушити її палицею, — угинається. А позаду кричать і махають руками, щоб вертався. Федько вибрав іншу — ця товща. Розбігся і стрибнув. Крижина тільки злегка хитнулася і заспокоїлась.

— Та що він, сказився, паршивець! — закричали вже інші на березі. — Куди його потягла нечиста сила. Ей, ти, вертайся сюди зараз!

— Ну, дивіться на цього одурілого хлопця!

— Та біжіть стягніть його, халамидника!

Але бігти було вже пізно. Федька несло вниз, і він був уже на середині. Він часом оглядався, піднімав на палиці шапку, весело крутив нею і кричав щось. Розібрати не можна було, що він саме кричав, але чути, щось веселе й завзяте.

— Та чий він? — питалися кругом.

— Федько, Івана типографчика син. Халамидро звісне.

— Ну й пробийголова... Ач, яке виробляє! Ах ти ж, Боже наш!

А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею й перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комахинки-хлопчика. Але комахинка, якимсь чудом, ловко видряпувалась на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї й бігла знову з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики замерли з роззявленими ротами й широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника». Як той щось замнеться, так всі зараз затурбуються, деякі починають кричати всякі поради:

— Вправо, вправо бери, шибенику!

— Куди вправо? — махає на порадника другий ру-

кою. — Там вода, хай жде, друга крижина підпливе. . . Не рушся, стій на місці!

На щастя, Федько не може чути ніяких порад і щасливо добирається до берега.

Хлопчики починають од щастя пищати, боротись, кидати камінням у кригу. Дорослі легше зідхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в лайках нема ні злоти, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. Як брався, шибеник, га?

Федько з того боку махає надітою на палицю шапкою. Той берег пустий, бо туди не можна пройти з вулиці — чиїсь мури й тини.

— А як же він назад добереться? Невже знов по крижинах?

— А так і є, він знов на крижинах!

Справді, Федько стрибнув на крижину, потім на другу, і знов на березі всі притихли, слідкуючи за одчайдушним хлопцем. Ніхто вже не кричав порад, ніхто не лаявся, тільки не зводили очей з маленької комашинки, яка дряпалась, бігла серед страшних сірих крижин, метушилася. Така маленька комашинка, а як вона ловко, безстрашно обдурювала величезні шматки льоду, що з стріском лізли на неї, немов збиралися розчавити нахабне живе створіння. Як це створіння топтало ту сірку купу криги й ще навіть часом вимахувало своєю малюсінькою паличкою.

— Ну, й шибеник! — зідхав хтонебудь, як Федько видряпувався з скрутного місця.

А «шибеник» все ближче й ближче присувався.

Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Вперся палицею. Палиця спорснула. Ударив дужче в лід і знов уперся. Стоїть добре. Раз! — і вже на другій крижині. Жилаве, капосне хлопча. Стриба, як кішка.

І от хлопча вже на березі. Круг нього крик, писк товаришів. От це молодець, так молодець. От як треба!

— Ну, щастя твоє, що ловкий! — хитають головами дорослі. Але не лають і не сердяться, — що говорити такому зайдиголові!

Толя аж задихався, дивлячись, як Федько перебирався по крижинах. Оченята йому розгорілися, серце билось міцно й гаряче. Нічого там страшного нема, на тих крижинах. А зате як інтєресно, як весело! От би взяти та собі побігти. Тільки скинути кальоші, а в них важко. То зовсім не трудно. Узяти в Федька палицю, встромляти в лід і стрибати. Велика штука!

А коли Федько вийшов на берег, коли його отовпили хлопці і з радістю та з захватом дивились на нього, як на героя, Толя почув, що він теж може перейти. І не тільки може, а от візьме й перейде!

І він, нічого нікому не кажучи, хутенько скинув кальоші, струсив ранець з плеч на землю й підійшов до Федька.

— Дай мені свою палицю: — сказав він. Федько здивовано подивився на панича.

— Нащо тобі?

— Я теж хочу йти на той бік!

— Куди?!

— На той бік.

— А як упадеш у воду?

— Не бійсь, не впаду. Давай!

— Лучче не треба, Только... Ти не вмєєш.

— Овва! Ти один вмєєш! Ну давай палицю. Що, може, жалко?

Спірка й Стьопка так і фиркнули. Але Федько не засміявся.

— На... — стиснув плечима Федько, — тільки гляди...

Толя взяв палицю й пішов на кригу.

— А куди знов? Чого? Хто? — раптом закричали люди, побачивши Толю на льоду.

Але Толя, так само як Федько, побіг далі і стрибнув на другу крижину. В цей час насунула ціла купа льоду й одрізала Толю від берега. Толя опинився сам серед страшних, холодних крижин, які всі ворушились, лізли одна на одну, тріщали, крутились.

На березі щось кричали, бігали. Толя розгубився, хотів бігти назад, але не можна — перед ним ціла смуга води. А ззду суне величезна скеля льоду. Вона наче

спеціально хоче налізти на Толю, так весь час напирєє на його кригу.

Толі зробилось страшно. В руки стало якось дуже холодно, ноги ослабли і сковзались по льоду. Хотілось упасти на лід, притулитись до нього всім тілом і кричати, кликати на поміч.

Але він і те боявся зробити. Тільки стояв і тихенько став плакати.

А люди на березі хвилювались, кричали, раділись, як вирятувати Толю, і не знали, що зробити: бо кожний радив одне, другий друге, третій третє. Всі йшли рядом з крижиною, на якій стояв і плакав Толя, кричали, махали руками, кудись когось посилали.

А Толя тим часом все плив далі. Він уже випустив палицю з рук і хукав на червоні пальці, обливаючи їх сльозами.

Деякі з дорослих пробували зайти по крижинах до Толі з другого боку, але крига угиналась, ламалась під ними, і один швець навіть трохи не впав у воду.

В цей час звідкись узявся Федько. Він, як тільки Толя розгубився на льоду і всі побачили, що злякався, — десь зразу зник. Його навіть хотіли вилаяти, що призвів панича до такої біди. Але Федько як під кригу пішов.

Ага! Злякався, стервин сина! Шибеник чортів, навчив хлопця та й утік.

Усі вже знали, що Толя хазяйський синок, а деякі навіть побігли за його «папою».

І от, коли всі метушились, бігали й не знали, як ви-

рятувати Толю, несподівано з'явився Федько. В руках йому була довжелезна палиця, в яку він почав забивати гвіздка, раз-по-раз заклопатоно подивляючись на Толю. Спірка і Стьопка всіма силами старались помагати йому.

Ну, гвіздок забитий, держись добре.

— Ану, гей, дайте дорогу... З дороги ж!

Всі розтупились на крик. А диви, знов цей шибеник! Але він з палицею, чи не рятувати панича збирається?

— Ти куди, халамидро?

— Дорогу!.. Ану, дайте дорогу!

Федько продерся крізь юрбу, вибрав крижину і стрибнув.

— Держись, Только! Я зараз буду коло тебе. Держись, не бігай, стій на місці!

Толя, зобачивши Федька, захвилювався й хотів бігти йому назустріч, але наказ Федька зупинив його.

Хвилину через п'ять Федько вже був на Толиній крижині.

— Ну, давай руку... Іди за мною. Та не бійсь, іди сміливо. Палицю візьми та впирайсь. Ну, так... Держись... Стій... Я перестрибну, а ти піджди...

— Ой, не ходи!.. Я боюсь... — ухопився за нього Толя.

— Та стій! От дурне... Я перестрибну і пересуну до тебе свою крижину, а ти перейдеш... Бо сам же не перестрибнеш...

Федько перескочив, побіг на край своєї крижини і вперся палицею в сусідню купу льоду. Крига зашаруділа й підсунулась до Толі.

— Тепер переходь сюди! Ну, от бачиш... Тепер іди на цей край. Іди сміливо, не бійсь... Ставай тут. Стій, не бійсь. Я піду назад, підштовхну тепер до берега...

Федько перебіг на другий кінець крижини і тільки хотів упертись палицею в дно річки, як раптом під ним почувся тріск, крихка крижина розламалась надвое, і Федько зник з льоду.

Всі так і замерли.

Але Федько не розгубився, він ухопивсь руками за кригу й зо всієї сили пнувся, щоб його не знесло. Але на латку води, яка сталася від цього, вже сунула нова крига. Вона знесе Федька.

Толя побачив це і з криком забігав по крижині.

— Толю! Толю! — кричав Федько. — Подай мені свою палицю. Подай палицю... Я вилізу...

Але крижину в цей час підбило до берега й Толя, як стріла вилетів з неї.

Стьопка, Спірка й інші хлопці кинулись до Федька і протягнули йому палицю. Федько весь посинів, уже й хотів взятись за палицю, але рука не слухалась, залякла.

А підійти до нього не можна, бо крижина угинається, заливається водою і може розломитись знов.

— Стьопка, ляж на лід та підсунься до мене. — прохрипів Федько.

З берега дорослі щось кричали, але хлопці їх не слухали. Стьопка ліг і став підсуватись до Федька.

— Зійдіть там з криги, хто лишній, — крикнув Стьопка озирнувшись.

Але в цей час один з хлопчиків подав Стьопці шворку, зв'язану з поясів. Стьопка кинув її Федькові.

— Хватай, Федю! Хватай... Швидше, Федю, бо крига йде.

Федько простягнув руку, але знов ухопився нею за лід.

— Не можу... — прошипів він, — руки не держать упаду...

І раптом вхопив зубами за шворку, набрав повен рот, міцно стиснув зуби й мотнув головою, мовляв: «тягни!».

Стьопка, хлопці й дорослі з берега почали тягти Федька.

— Держись Федю, держись, нічого... Ех, держись ще трошки! Браво!

Федько був весь синій од холоду й того що держався зубами за пояс. Але, як тільки витягнули його на тверде, він став на ноги і почав швидко-швидко топати й махати руками. Вода лилася з нього, зуби йому цокали, але він на те не вважав.

— Нічого, не перший раз, я цієї зими три рази на льоду провалювався. Треба тільки бігати.

Але йому не дали побігати. Десь узявся папа й мама Толині, а з ними Федькова мати. Толя, побачивши їх, затрусився і з криком та плачем кинувся до них.

— Папочко!.. Мамочко!.. Я не винен, я не винен!..

Але папа й мама не дали йому домовити. Схопивши його під руки, шарпнули й потаскали додому.

Мати Федькова теж схопила Федька й так торсонула, що з того аж бризки посипалися.

— Додому, іроче! Ось я тобі покажу! — І знову так потягнула, що Федько мусив бігти за нею. Такою блідою й лютою Федько ніколи не бачив свою матір.

А попереду батьки тягли Толю, який весь час спотикався, щось кричав й голосно плакав. Батьки йому щось одповідали й шарпали так, що Толі кілька разів спадала з голови шапка.

Раптом вони зупинились і підождали Федька з матір'ю.

— Він був на льоду? — грізно звернувся Толин батько до Федька. Федькові було дуже холодно, зуби йому не переставали стукати, все тіло боліло од шарпання матері, але він все таки встиг помітити, що в батька Толиного аж слина запеклася на губах, а очі налились кров'ю. А Толя з жахом задирав голову то до мами, то до папи й жалібно говорив:

— Я не винен, я не винен...

— Мовчи! — крикнув до нього батько і знов повернувся до Федька:

— Був він на льоду?

— Був... — цокаючи зубами, сказав Федько.

— Неправда! Неправда! — ще жалібніше і з страхом забився Толя. — Я не хотів іти, а вони мене потягнули на річку. А потім Федько узяв і пхнув мене на кригу... Спитайте всіх... Я не винен...

Федько аж труситись перестав і подивився на Толю. А мати Федькова так і спалахнула:

— Ох, Боже ж мій! Та що ж ти собі думаєш, люципере ти! Та батько ж з тебе три шкури здере, та він же на тобі живого місця не оставить. Чом тебе чортяка не вхопила там у воді, ти, ідоляко!

І вона зо всієї сили вдарила Федька по голові. Федько аж упав на одно коліно й закрив руками голову. Мати знов хотіла вдарити його.

— Підождіть, Іванихо! — зупинив її Толин батько і підняв Федька.

— Встань... Чекайте, Іванихо... Я хочу спитати його... Федьку, я вірю тобі, я знаю, що ти ніколи не брешеш, не брешти й тепер: говори, ти потягнув Толю на річку?

Федько трусився, коліна йому зігнулись і хилитались на всі боки. Він мовчав.

— Говори ж, падлюко! — торсонула його мати.

Федько глянув на Толю, той великими, повними страху й тоски очима дивився прямо на нього. Сльози текли йому по щоках і зупинялись у куточках рота. Толя машинально злизував їх язиком і все

дивився на Федька з чеканням чогось страшного.
— Ну говори ж, Федьку, — нетерпляче сказав Толин батько.

Федько одвів очі від Толі, похилився й тихо сказав:

— Повів...

— І пхнув його на кригу?

— Пхнув...

— Паршивець же ти! — крикнув Толин батько і сильно хляснув Федька по лицю. А потім повернувся до Федькової матері і сказав:

— Надіюсь, що на цей раз чоловік ваш покарає його як слід... Інакше, лучче очистіть мені квартиру.

Федькові знов упала з голови шапка, як урадив його Толин батько. Він підняв її й подивився на Толю. Але Толя тулився до матері, яка милувала вже і жаліла його.

А ввечері коли мав прийти Федьків батько з роботи, Федько кашляв і облизував гарячі губи.

Йому було страшенно жарко.

— Ага бухикаєш, кашляєш, ідоле? — обзивалась од печі мати. — Підожди, підожди, візьме тебе чорт... Ось нехай ще батько прийде та погріє ще ременем. Що, єсть жар?

— Єсть... — тихо одповів Федько, а сам придивлявся, як в очах його стояли жовті й зелені плями.

Коли батько прийшов, і мати стала йому розказувати, Федькові в очах уже було зовсім жовто, і голова була страшно тяжка й гаряча; така була тяжка, що не можна було держати її на плечах і хотілось покласти чи на стіл, чи на землю, чи хоч у піч — аби покласти.

Мати говорила, але Федько навіть не слухав і не пам'ятав вже нічого. Він тільки як крізь сон бачив, що татуньо чогось страшенно став лютий, такий лютий, що аж говорити не міг і тільки хапався то за горло, то за ремінь.

Потім Федька поклали на стілець і били вже як слід. Але Федько й на цей раз навіть не скрикнув. Тільки, як батько пустив на мент руку, якою держав його, Федько впав додолу й не рушився.

— Встава-ай!!! — ревноу батько й шарпнув сина за

руку; але рука була така гаряча, а лице сина було таке дивно спокійне, що батько кинув ремінь і нахилився до Федька. Федько вже нічого не чув і не бачив.

А через три дні він лежав мертвий. Разів зо два він приходив до пам'яті, питав, чи били Толю, щось бурмотів і знов падав непритомний. А в непритомності когось просив, комусь грозився і все чогось допитувався у Толі.

Батько й мати не одходили від його постелі, трусились і мовчки боролись з смертю. Але смерть поборолася.

На четвертий день Федька ховали. На кладовище йшли хлопці зо всіх сусідніх вулиць. Спірка, Стьопка й Гаврик плакали навзрид.

А Толя тихенько виглядав із вікна. Мама йому суворо наказала не виходити до вуличних хлопців.

А йому було цікаво подивитись, як будуть ховати Федька-халамидника.

Коли Федькова труна сховалась за рогом вулиці й не

було вже нікого видно, Толя одійшов од вікна, перекрутивсь на одній нозі й побіг гратися з чижиком.

Цього чижика він сказав Федьковій матері віддати йому, бо він його виграв у Федька.